

КАК ДА СЛУШАМЕ, РАЗГОВАРЯМЕ И ИГРАЕМ С ДЕТЕТО

Сборник с текстове: предназначен за родители на деца от предучилищна възраст, учители и професионалисти, които работят в детските градини и в социални услуги за деца

**дете
и пространство**

OAK
FOUNDATION

Благодарим на ОАК
за възможността да се издаде този
сборник!

Сборник с текстове: предназначен за родители на деца от предучилищна възраст, учители и професионалисти, които работят в детските градини и в социални услуги за деца

Авторски права: © Сдружение Дете и пространство

Съставител: Доника Боримечкова- Балабанова

Авторски колектив: Весела Банова, Любомир Жупунов, Ангелина Даскалова,
Теодора Павлова,
Блага Банова, Доника Боримечкова- Балабанова

Редактор: Мила Стоева

Автор на рисунките: Гари Касабов, 6 години

Предпечат и корица: Ана Анчева

София 2014г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Вместо увод или какво е да си дете.....	6
<i>Весела Банова, д-р Любомир Жупунов</i>	
Няколко думи за детската агресия, родителите, учителите и ... този проект.....	26
<i>Весела Банова</i>	
Родителството – предизвикателство и привилегия.....	33
<i>Ангелина Даскалова</i>	
Учителят – спътник, довереник и приятел.....	39
<i>Теодора Павлова</i>	
Свободното пространство, децата, игрите, приказките и щастието.....	41
<i>Блага Банова</i>	
Когато децата играят.....	49
<i>Доника Балабанова</i>	
Парадоксите на послушанието.....	52
<i>Весела Банова</i>	
За авторите.....	63

ВМЕСТО УВОД ИЛИ КАКВО Е ДА СИ ДЕТЕ

(Весела Банова, д-р Любомир Жупунов)

Въпросът за това как да разговаряме с децата вълнува всички родители. Детето и възрастният са различни и това поражда множество недоразумения в общуването между тях. Детето има различен начин на мислене и на възприемане на света около него. То разбира човешките отношения по начин, който се различава от този на възрастния и който се променя динамично във възрастта, за която говорим.

Детето е говорещо същество. Още преди да се роди то съществува в езика на своите близки. Те говорят за него, изграждат образа му в езика, гадаят пола, обсъждат името му, фантазират за бъдещето му....

Когато детето се появи, то бива посрещано от майката и цялото семейство. По време на своята еволюция човешкото същество минава от един изцяло сензорен стадий към един по-комплексен етап на психичния живот. Бебето изпитва чрез тялото си емоции под формата на усещания, които изразява с движения или мимики. Внимателната майка получава тези телесни съобщения и ги превежда с думи, предназначени за детето. Нещо повече – майката, която откликва на вика или плача на своето бебе, обикновено си задава въпроса: *Какво иска то? Какво иска от мен?* И отговаря най-често като слага бебето на гърдата, гушва го, дава му биберон и му говори. Тя изпитва удоволствие от грижата за своето бебе и това придава на думите ѝ специално значение.

Майката изобретява за своето бебе майчин език, който му дава възможност да обитава по неповторим и уникален начин своите потребности: хранене, сън, преобличане, къпане и т.н. Важно е да се подчертае, че тя чува в първите срички и звукосъчетания на своето бебе думи, като придава смисъл на звуците, които то произнася.

Така, в звукосъчетанията *миям, амамаа*, майката чува мама и го произнася. Т.е. майката не интерпретира всички прояви и звуци на бебето като израз на физиологични потребности, а чува смислени думи в бърборенето му и това му позволява да различи устата, която говори от устата, която храни.

Езикът на тялото

Разбирането на новороденото и кърмачето се осъществява чрез наблюдение на телесните му прояви – пози, мимики, плачове и разликата в тяхната тоналност, оцветяването на кожата, като в същото време се отчитат и соматичното му състояние, степента на напрежение или отпуснатост на тялото, реакциите към присъствието на другия и техните промени спрямо различни хора.

Отбелязват се реакциите на бебето, когато то бива стимулирано или обратно – когато липсва стимулиране; неговият начин да заема пространството в креватчето (кошарата), позите на тялото му по отношение на ограниченията, общото му поведение, променящо се всеки изминал ден според соматичното му състояние (Druon, 1996).

Връзката между тялото и психиката е особено силна и пряко се изразява в движенията на детето в предучилищна възраст.

Психомоторна експресивност

Известно е, че всяка човешка активност е психомоторна. Днес значението на психосоматичното единство не се оспорва нито в областта на клиничните наблюдения, нито в областта на възпитанието и терапията. Безспорно е значението на движението в развитието на цялостната личност и интелигентност на детето. Психосоматичното единство се изявява в своята пълнота именно при детето, макар, че се наблюдава през целия живот на човека.

Детството е възрастта на глобалността, на неразривната свързаност между движение, емоция, познание. Това е възрастта, в която детето се изразява, изказва и открива света без задръжка, като използва всички явления от своето обкръжение. Неговата връзка с пространството, обектите и хората се създава върху една постоянна тоникоемоционална основа. Тази сензомоторна, тонична, афективна, силно индивидуализирана връзка, този начин да бъдеш на света, който е специфичен за всяко дете, Бернар Окутюрие нарича *психомоторна експресивност* (Aucouturier, B., 1993).

При детето психомоторната експресивност доминира. Тя е мястото, където се срещат неговият живот и всичките му желания в цялата

им дълбочина, за да може то да започне да долавя смисъла, който съдържат.

Златната възраст, в която движенията на детето пряко изразяват чувствата и преживяванията му, е от 2 до 7 години. Затова някои автори я наричат *златната възраст на психомоториката*. Ето защо, на децата в предучилищна възраст е необходимо пространство и време за свободни игри, в които могат да движат цялото си тяло, да изследват различните измерения на пространството, да експериментират статично и динамично равновесие, скачане, люлеене, падане, да строят къщи от големи модули, в които могат да се крият, да играят с гласа си, накратко – да се изразяват чрез движенията и тялото си.

Това, което се премълчава: детската сексуалност

На 3. Фройд дължим откритието за спецификата на детската сексуалност. Той се отдалечава от понятието за сексуалността при възрастния и неговите открития поставят началото на едно ново мислене и отношение към бебето и малкото дете.

Сексуално при Фройд означава това, което носи удовлетворение на тялото. Изучавайки детето, Фройд открива, че сексуалното съществува във всички отвори на тялото, на всички места, където е стимулирано от физиологични функции. Тези телесни отвори (например, устата) са гранични зони между вътре и вън. В тях се извършват жизнено важни функции. Фройд определя влечението като търсене на удовлетворение. Влечението не е синоним на инстинкт. Това удовлетворение той нарича *сексуално удовлетворение*. Негова специфична черта е автоеротизмът. Важно е да се разбере, че този автоеротизъм не зависи от субекта, а съществува в главата му. Т.е. за Фройд сексуалното влечение има травматичен характер, макар и не много сериозен, но важен, защото субектът понася сексуалното влечение, без да бъде участник в него. Най-обичайният признак за срещата между сексуалното влечение и телесната функция е тревогата, която възниква, когато субектът изпита сексуалното влечение. Тази тревога показва, че в тялото на детето се случва нещо, от което самото дете не може да се скрие и което не може да овладее. Фройд открива, че при човека, освен удовлетворяване на телесните функции, съществува *печалба от удоволствието*. Както посочва Даниел Роа, първият етап на влечението е автоеротичният. Вторият – когато детето

вече не е само, появява се друг, към когото то се обръща. Обикновено това е майката, която се грижи за основните телесни потребности на детето. Детето, което не знае какво да прави с *печалбата от удоволствието*, я разполага в майката, в човека, който е на разположение.

Първият етап на влечението е свързан с гърдата, но не гърдата, която дава храна, а обектът, който доставя удоволствие на детето. То си измисля гърдата, а впоследствие използва майката, за да разположи гърдата в нея. Оттук нататък майката е носител на обекта, който принадлежи на детето. Ето защо тя става обект на желанието. В този момент и момчето, и момичето разполагат собственото си удовлетворение у другия. Не е възможно удовлетворението, принадлежащо на детето и минаващо през неговото тяло, да бъде носено и управлявано от майката, въпреки нейното желание. Тази невъзможност се пренася във въображението, в забраната, свързана с бащата. За бащата се мисли като нещо, което забранява на детето да се наслаждава, използвайки своята майка.

Стадии на организацията на либидото

Детската сексуалност се развива в няколко фази.

Първо, тя се характеризира чрез играта на частичните влечения, съставлящи сексуалното влечение, свързани с източниците на телесна възбуда и определени като ерогенни зони. Те се проявяват под формата на изолирани поведения, водещи до специфично удоволствие. Тези частични влечения, които отначало функционират по независим начин, постепенно се уеднаквяват и организират в пространството на гениталната зона. Това се случва в периода между 3 и 6 години и окончателно приключва в пубертета.

Стадиите на еволюцията на либидото се характеризират с доминирането на една ерогенна зона (орална, анална, фалична), а също и чрез начина на свързване с обекта, отбелязан от активността на ерогенната зона (напр. инкорпорирането за оралния стадий).

В оралния стадий, който приблизително обхваща първата година от живота, частичните влечения се организират около зоната на устата и устните, чиято чувствителност е изключително повишена. Начинът на свързване с обекта е (както казахме по-горе) инкорпорирането, белязано

от храненето и придаващо на общуването с майката орални значения, като: ям, бивам изяден, разрушавам обекта, като го разкъсвам и т.н.

Аналният стадий обхваща приблизително периода между 2-та и 4-та година. Той се характеризира с организация на частичните влечения около аналната зона и от начина на свързване с обекта. Той също така е белязан от ограниченията, които приучаването към чистота налага, както и от овладяването на контрола върху сфинктерите. С постепенното овладяване през 2-та година на волевия контрол над сфинктерите, детето открива нови източници на удоволствие: пасивно удоволствие от отделянето, провокирано от възбудата на слизестата ципа на ануса, което много бързо се удвоява от активното удоволствие от задържането. Това ново удоволствие не се дължи само на нарастването на възбудата, предизвикана от задържането на фекалиите, а също така (и най-вече) от контрола, който детето от сега нататък има възможност да упражнява върху продуктите, произхождащи от неговото тяло. Продукти, към които то далеч не изпитва отвращение, а проявява жив интерес и приема за свое благо, откъдето произлиза и символичното им значение на дар, подарък, отправен към или отказан на майката. По този начин аналният стадий бива белязан от двойно противопоставяне или двоен конфликт: от една страна – противопоставянето *пасивност-активност*, като активността Фройд свързва със садизма. В този случай терминът садизъм не се свързва с понятието за наложено страдание, а означава потребност от овладяване и контрол, свързан с притежанието.

От друга страна, съществува противопоставяне между *подчиняване-доминиране*, в което отново откриваме полюсите на пасивността и активността, но което по-скоро характеризира връзката с обекта. Тя наистина е конфликтна: майката внушава чистота на своето дете, за което, както вече видяхме, дефекацията не представлява нещо мръсно, като му налага и серия от ограничения (режим, гърне и т.н.) в същия момент, в който то открива удоволствието от овладяването на волевия контрол над сфинктерите и очаква да го упражнява. Според Фройд за детето това е „[...]първият случай, в който то трябва да решава, тоест да избира между нарцистичното поведение и поведението на любов към обекта” (1917). От една страна, да избира между съпротивата срещу получаване на автоеротично удоволствие и утвърждаване на собствената му воля, от друга – да се подчини на майка си заради нейната любов. Аналният стадий съвпада с това, което психолозите наричат *стадий на*

противопоставянето или още *кризата на личността на 3-те години* (Валон, 1949). Тази криза се характеризира с изостряне на чувството за Аз, което тласка детето да се утвърждава, противопоставяйки се силно на своето обкръжение.

Така, както оралността оставя отпечатък във фантазмения живот на някои групи пациенти, така и в obsесивните неврози Фройд открива значението на аналността. То е очевидно при хората, страдащи от obsесивна невроза на аналната триада – мания за ред и чистота, скъперничество и твърдоглавие. Те потвърждават теорията на Фройд за съществуването на аналния стадий, както и на предгениталните организации на либидото.

Аналните влечения търпят много по-радикално изтласкване от оралните влечения, основно под въздействие на възпитанието. Срещу тяхното повторно появяване се развиват нормално реакционни формации, поведения с обратен смисъл – чистота и отвращение, като противовес на удоволствието от цапането; милост, като противовес на садизма и т.н.

Фалическият стадий бележи достигането на детската сексуалност или момента, в който частичните влечения се обединяват в пространството около гениталиите. Любопитно е, че Едиповият комплекс е открит от Фройд твърде рано, докато съществуването на фалическият стадий той разпознава доста по-късно. Поради този факт, Фройд най-напред поставя акцента върху това, което различава детската сексуалност от сексуалността на възрастния и дълго време твърди, че частичните влечения се организират около гениталната зона едва в периода на настъпване на пубертета.

Въвеждайки понятието *фалически стадий*, той допуска съществуването на детска сексуална организация, която може да бъде квалифицирана вече като генитална и която е близка до тази на възрастния. Освен недостатъчната зрялост, другата съществена разлика, според Фройд, се състои във факта, че детето още не познава мъжкия полов орган.

Противопоставянето *активност-пасивност*, характеризиращо аналния стадий, бива последвано от противопоставянето не на *мъжко-женско* във фалическият стадий, а на *фалическо-кастрирано*, т.е. отсъствието на пенис при момиченцето и жената, се интерпретира от детето като резултат от кастрация.

Именно откритието за анатомичната разлика между половете, сведена до присъствието или отсъствието на penis, поражда и организира фалическата фаза – откритие, което се преживява твърде различно от момчето и момичето, като това се наблюдава и при едиповия конфликт.

Тук, за разлика от предходните стадии, няма опора, основание, свързано с някаква биологична функция, тоест – няма промяна на нивото на гениталните органи, както това става през пубертета; казано по друг начин – последователността на стадите в еволюцията на либидото не се обяснява еднозначно.

Комплексът на Едип

Малкото момче, което заявява, че ще се омъжи за своята майка, когато таткото вече няма да го има, и малкото момиче, което е във възторг от уединението със своя баща, си съперничат с родителя от същия пол, за да се доближат до родителя от срещуположния пол (любов).

Разрешаването на Едиповия комплекс се състои в отказ от сексуалните и враждебни желания и в идентификация с родителя от същия пол, взет за модел. Малкото момиче става като своята майка, а малкото момче – като своя баща. Детето припознава своя пол, като възприема поведението и ценностите на родителя от същия пол.

Утихването на Едиповия комплекс, следователно е свързан с интериоризацията на родителските образи, на изискванията и интересите на родителите, които изграждат Свръх-Аза. Каква е неговата роля? Да контролира влеченията и да оторизира някои поведения на Аза, както и да му забранява други.

Съществуват ситуации на обърнат Едип (привличане на бащата към дъщерята, на майката към нейния син), както и Едип, засягащ други лица (по-възрастен брат, сестра, дядо или баба). Интерес представлява обяснението на френския психоаналитик Жак Лакан (Lacan, 1958) за Комплекса на Едип, което разкрива ключовата му роля при афективното развитие на детето и неговото психично структуриране.

Според Лакан третият стадий на огледалото (в периода от около 2-3 годишна възраст) съставлява първия етап от стадия на Едип. Детето се идентифицира с липсата на майката, т.е. с фалоса: тази идентификация поддържа детето подчинено на своята майка, на нейното желание (областта на въображаемото). По време на втория етап бащата се намесва,

за да покаже на детето, че то не е въображаемият фалос на майката и че тя няма фалос. Законът на бащата се състои в една символична кастрация: „[...] бащата кастрира детето, разграничавайки го от фалоса и разделяйки го от майката”. Третият етап от стадия на Едип се състои в идентификацията на детето със Закона, с бащата, носител на фалоса. Тогава то напуска въображаемото и влиза в символичния ред, в реда на езика, в света на културата и цивилизацията. То става субектът, който е различен от двата други – и от майката, и от бащата, възпрепятстващ сливането на детето с майката.

Афективността слага своя отпечатък върху цялата личност на детето във възрастта между 3 и 6 години. В интелектуален план егоцентризмът на неговото мислене и представата, която си изгражда за света, го доказват ясно. На тази възраст детето изразява своя афективен живот най-вече чрез движенията си. Ето защо в психологичното изследване и терапията често се използват рисунки (на човек, на семейство, на дърво и т.н.) и играта (с малки персонажи, представляващи различните членове на семейството; с модулите в залата по психомоторика и т.н.).

Приказките също интересуват живо малкото дете. Според Бруно Бетелхайм вълшебните приказки представят света по същия начин, по който си го представя и детето. В тях се разказва за психологични трудности, сходни с неговите (добрата и лошата майка, едиповата ситуация, съперничеството между братята и сестрите). Приказките успокояват детето и му позволяват да се разбере по-добре. Вълшебната приказка не трябва да бъде обяснявана на детето. Тя поставя екзистенциални проблеми в кратки и точни термини: необходимостта да бъдеш обичан и страха да останеш незабелязан, да си без значение за другия; любовта към живота и страха от смъртта. Ситуациите, представени във вълшебните приказки, са опростени, а персонажите не са амбивалентни. Те също така предлагат на детето решения, които то може да схване според нивото на своето разбиране. Бетелхайм уточнява: „Ако приемем, че тези истории ни описват реалността, очевидно те са възмутителни, жестоки, садистични и всичко каквото пожелаете. Но възприемани като символи на психологични събития или проблеми, те са напълно верни.” (Bettelheim, 1978)

„Зоопарк“

В заключение е уместно да отбележим, че понятието за *стадий* в психоанализата се различава от това в генетичната психология, за която необходимо условие е всеки стадий да произтича от предходния и да подготвя появата на следващия: например аналният стадий да произтича от оралния и да подготвя фалическият. За психоанализата, обаче, такава верижност на стadiите не е задължителна и не съществува. Преминването от един стадий към следващия се обяснява единствено с преместването на либидото и по-точно – замяната на една ерогенна зона с друга. Това изоставяне е свързано с процеса на изтласкването.

Разминаването между тялото и езика

Детето непрекъснато полага усилия да облече в смисъл и значение всички усещания, които бушуват в тялото му. Това то прави като говори, слуша приказки, играе различни игри на *ужим*, рисува и твори... Щом успее в това начинание, то усеща в тялото си облекчение. Но невинаги е възможно да облече в смисъл и значение това, което преживява. Освен това, ресурсите на различните деца да символизират преживяванията си, са различни.

Някои преживявания на детето, които пораждат дискомфорт, напрежение и възбуда в тялото му, се изплъзват на езика. Той не може да ги обхване и облече в смисъл и значение. В такива случаи ставаме свидетели на агресивни прояви от страна на детето.

Агресивното намерение

Тезата на големия френски психоаналитик Жак Лакан за агресивността е следната: в опита от аналитичното лечение, агресивността ни е дадена като възел от агресивно намерение и образ за дислокация на тялото. Под *намерение* разбираме това, че човек си поставя цел, има съзнателна воля да извърши нещо, решителност, не без задни мисли и без план, умисъл. На латински *intentio* е също така реторичен похват, тоест – това, което подкрепя искащия. Лакан свързва агресивното намерение с известно разпадане на образа на тялото у субекта (детето). Това е моментът, в който то вече не успява да открие своите символични ориентири, които са му давали представа за образа, който то би могло да има за Другия. Детето се чувства загубено, разместено, плячка на заповядащото раздробяване на заявката или на желанието на другия, на които то не може повече да отговаря.

Следователно, в агресивността се образува възел от намерение на недостигащото слово и на затруднения образ на тялото. Това недостигащо слово и този затруднен или раздробен образ на тялото са свързани със ситуацията, в която се намира детето и която отново актуализира вече преживяна от него ситуация или загадъчното присъствие на желанието на Другия, който изправя субекта пред тревогата: *Какво иска от мен Другия? Какво съм за него?* Затова е важно да проявяваме чувствителност към жестовете, пропуските в действията и най-вече към знаците на речта или проявите на детето, които свидетелстват за неговото затруднение да се разположи в своята реч и в своето тяло; да бъдем чувствителни към проявите на отказ, към имплицитната цел на някои поведения, които водят детето до провал; към начина, по който то отказва присъствието на своите другарчета или на учителя и възпитателя; да бъдем чувствителни към признанията за любопитни истории, в които то отрича част от страданието.

Важно е също така да бъдем чувствителни към исканията, които модулират речта на детето – прекъсване на изречението в израз на колебание да не каже нещо в повече и да развие искането, което то от своя

страна преценява като основателно. Колебания, спадане на гласа, грешки на език (лапсус), както и неточност на речта – трябва да внимаваме за това, което казва детето.

Агресивното намерение може да се забележи и в склонността към отказ от прилагане на минимум правила и указания, в закъсненията при тяхното изпълнение или започване на работа с другите, обвинения или упреци към другите, към самия себе си, към учителя или към своите родители. Трябва да се следи и за различните емоционални реакции като ярост, заповядване или провокация. Всичко това е знак за агресивно намерение.

За детето агресивното намерение се явява решение, когато то несъзнателно се страхува от раздробения образ на своето тяло. „В това откриваме специфичната връзка на човека с неговото тяло, която се проявява в общото на цяла поредица социални практики”, казва Лакан. Достатъчно е да чуем разказите и игрите на децата, сами или заедно, на възраст от 2 до 5 години, за да знаем, че *откъсването на главата и избождането на очите* са спонтанни теми в тяхното въображение, свързани с техния несъзнаван образ за тялото. Опитът от несръчно разглобената кукла запълва елемент от психичната структура.

Мръсните думи

Често детето се спасява от напрежението в тялото си, като казва или извиква някоя нецензурна дума. В повечето случаи то съвсем не разбира съдържанието ѝ, но е забелязало нещо важно: възрастните я употребяват, когато са силно развълнувани. Така мръсната дума се явява компромисно решение, което избягва агресивното действие, а от друга страна помага на детето да получи облекчение в тялото си.

Един пример: Майката на И., който е на 4 г. 6 мес., идва при психолога на консултация, защото синът ѝ има проблем в детската градина. Това е частна детска градина и за оценяване на поведението на децата е въведена точкова система. *Лошите прояви* на децата се наказват с черна точка. И. е осиновено дете. Дали заради това или поради други причини, той проявява пълна непоносимост към черната точка, която символизира изключението. Всеки път, когато учителките му поставят черна точка, той се разстройва, тропа с крак, хапе си ръката и т.н. Мъките му намаляват в деня, в който на помощ му идва една цветиста дума –

трътка. Оттогава всеки път, когато му постави черна точка, той извиква на учителката *трътка*. И макар, че не прави нищо друго, това притеснява учителките и те обсъждат поведението му на педагогически съвет. Притискат майката да вземе мерки или да премести детето в друго детско заведение.

Багажът, който детето носи в детската градина от своята детска стая

Ключът към очовечаването не е в перфектните грижи за детето. Раждането на човешкото същество става в езика и благодарение на една привилегирована връзка с някой, който го обича и който не го подценява, не го свежда до уста, която трябва да бъде нахранена и тяло, което да бъде подсушено и преоблечено. Най-често този някой е майката, но нейната функция може да се изпълнява и от друг човек, който полага особени, специфични грижи за детето, който му говори и който му позволява да разбере, че може да бъде харесвано и обичано.

Мястото, което заема педагогът в детската градина, в света на детето

Училището или детската градина като група предоставят жизнен опит за детето, където то може да завърже нови връзки. Само по себе си това е субективно преживяване, което не може да бъде изразено и което не може да не го безпокои. Класът или малката група със символичните връзки, които те утвърждават, за него имат функцията на нова жизнена сцена, организирана около личността на един възрастен. На тази сцена неговото реално тяло и образът, който то дава или получава, заемат особено място. Това също така е мястото, където то придобива символичния опит на езика и функцията на своята реч като средство за общуване. Детето трябва да се определи, да се идентифицира за себе си и за другите. За целта то трябва непременно да мине през вербалното общуване, защото това му позволява да изкаже себе си по един нов, диалектически начин, да се представи, да даде смисъл на това, което се случва в тялото му. Тогава това, което то ще каже и ще направи, ще бъде погледнато по нов начин. Хегел казва, че това е особена, етична ситуация, в която детето трябва да се научи да поема отговорност за себе си, т.е. не

само за това, което е казало, но и за това, което е направило и дори за начина, по който използва тялото си, за образа за себе си, който то проявява.

В училището и в градината имаме субекти (деца), които се проявяват като такива в намерението на Другия – учителят и възпитателят са гаранتي на смисъл за всеки един и за другите, за другарчетата му.

Мястото на учителя и на възпитателя (или на възрастния), който работи с група деца, е решаващо, защото той е в ролята на третия, който трябва да бъде посредник на субекта между два свята.

1. **Детето и светът на родителите:** той може да ги замества и тогава детето ще направи пренос върху личността на възрастния и ще актуализира чувства и емоции, които се открояват в семейната структура. В семейството детето има собствена стойност, защото е дете; то преживява любовта на родителите си, без да я заслужи, дори и да му се налага да търпи гнева им. В училище и сред връстниците в детската градина неговата стойност се определя според това, което прави или казва там, т.е. то няма друга стойност, освен тази, която заслужи. Това създава напрежение на съперничество, ревност и завист.

2. **Детето и светът на децата:** само възрастният е в позицията на третия по отношение на всички деца около него. Децата се обръщат към него в името на неговото умение, за да се опитат да разберат каква стойност имат те за него, като по този начин той също така заема мястото на авторитета. Детето е същество, което разбира и мисли, и поради това то може да разбира смисъла. Смисълът предполага субект, който разбира това, което му казват и най-вече – когото разбират. Той се съгласява да се даде, посредством езика, като някой, който може да бъде разбран.

Групата се структурира около личност, която трябва да бъде в ролята на някакъв идеал за безличие, който е там не толкова, за да кара децата да говорят, а за да ги обучава или да ги кара да работят – т.е. да им помогне да намерят идентификационните опори, които ще им помогнат по-добре да разберат какви са и колко струват за Другия, и в това се изразява неговият предел.

Уроци от практиката

На какво ни учат осиновените деца

От осиновените деца съм научила изключително много, за което съм им благодарна. Повечето от тези деца като че ли са осиновили своите родители. Но най-невероятното, на което се натъквам всеки път е, че всяко от тях, носи несъзнавано познание за своя произход и съдба. Дори осиновителите грижливо да пазят тайната на осиновяването и никога дума да не са изричали за това откъде идва детето. Едно шестгодишно осиновено момиченце си измисля приказка, в която едни фалшиви родители го открадват от истинските му родители и то бяга в гората, където живее като Маугли. Осиновителите на това дете никога не са споменавали дума за дома, от който са го взели, както и за осиновяването, разчитайки, че бидейки малко бебе, детето няма никакви спомени.

Друго осиновено момченце на почти същата възраст упорито пита майка си как го е носела в своето коремче? Това дете е осиновено на над 3 годишна възраст и много добре помни и познава дома, в който е живяло дотогава. Питайки, това дете всъщност се интересува от желанието на своята майка да го осинови, проверява това желание.

Изобщо, когато детето пита за това откъде идват бебетата, как се раждат, какво става преди да се родят и т.н., те съвсем не очакват да чуят лекции по анатомия и физиология. Нито ги интересуват анатомичните органи на жената и мъжа, нито половия акт, нито акта на раждането. Подобни отговори могат само да ги уплашат. Като случая с едно момченце на 2 години и половина, което на въпроса *Откъде се раждат децата?*, получава отговор от майка си: *От дупчицата между краката на мама.* Този отговор потриша малкото момче, което избухва в сълзи. *Защо плачеш?* – пита майка му. *Защото ме е страх, че ще изтечеш през тази дупчица и ще изчезнеш, мамоо!* – отговаря ужасеното дете.

Всъщност, децата се интересуват от желанието на своите родители, от желанието на своята майка и на своя баща. А това е една загадка за всеки човек, на която той търси отговор през целия си живот. *Какво съм аз за другия и какво иска той от мен?* Тези въпроси нямат отговори и децата не ги задават, за да получат отговори, а за да проверят желанието на родителите.

Откъде идват децата? – въпрос, който съпътства човечеството откакто то съществува и не може да има отговор, докато субектът (детето, мъжът или жената) не се изправи сам пред него. Именно така основателят на психоанализата Зигмунд Фройд разглежда тази проблематика. Той казва, че любопитството на детето, свързано с всичко около сексуалността, се провокира и отключва при появата на друго дете или от събитие, което променя живота на семейството. Първият проблем, който занимава детето, това е загадката: *Откъде идват децата?* В една малко по-различна форма, това е същата загадка, която сфинксът от Тива поставя на Едип.

Едно малко дете, което се пита откъде идват децата, когато му се е родило братче, няма да отговори на този въпрос, ако не се ангажира лично и не вложи интелектуалното си любопитство. За да разбере как се правят децата, то ще изгради връзка, която свързва интелектуалното любопитство и усещанията, които то получава вътре в собственото си тяло. За субекта това се превръща в една изгаряща го загадка; въпрос, който се появява в детството и следва своя път в хода на развитието, утихвайки и придобивайки други форми. Този въпрос се активира, когато самият възрастен трябва да стане майка или баща, тоест – в момента, в който субектът се оказва свързан с лично, защото трябва самият той да му даде отговор.

Какво показва практиката на един педиатър

Тези, които са учили в медицинските университети или в колежите за здравни грижи, знаят, че в тези учебни заведения се учим да разпознаваме законите, които движат тялото в чисто биологичния му смисъл, т.е. на тази част от тялото, която наричаме организъм. От друга страна, ние като медицински специалисти, а и като пациенти, знаем, че това, което става в тялото ни, невинаги отговаря на биологичните, биохимични и други изучавани закони. Оказва се, че организъмът е не само една биологична машина с нейните индивидуални особености. Извън него има нещо, което го движи, което надхвърля нуждата на ежедневието и което прави от организма живо тяло. Има една особеност на човешкото тяло и тя се състои в това, че то е населено с езика, с речта и това го отличава от животните.

Важно е да си даваме сметка, че езикът невинаги е достатъчен, за да обхване, да впримчи в думите всички усещания, които тялото носи. Той

като че ли *се изплъзва от отговорност*, когато нещата достигнат до най-болезнената точка на всеки субект. Симптомът идва там, където той не намира думите, за да я опише и по парадоксален начин носи наслаждение, макар че, гледан отстрани, измъчва субекта.

Познаваме различни прояви, симптоми на тялото при децата, за които се грижим. Някои от тях изглеждат мъчителни, изразени в агресия към собственото тяло. Виждали сме деца, които се удрят, хапят, скубят си косата, самонараняват се; други, които повръщат, тъпчат се с храна или отказват да я приемат.

Детето от 2 до 5-годишна възраст

В тази възраст детето има непреодолимо желание за разговор с възрастните. То вече се движи самостоятелно и иска да опознае и завладее света, който го заобикаля. То пита за всичко, не се доверява на връстниците си и интуитивно усеща, че отговорите са скрити в света на възрастните. Макар че контактува с връстници и провежда разговори с тях, повечето теми се започват с „...а пък моят тати каза; майка ми така ми каза...“ Съответно, този, който го е казал или е преживял разказаната случка, е все някой възрастен, бил той дядо, баба, батко, кака и т.н.

В книгата си *От 2 до 5* Корней Чуковский пише, че в тази възраст, ако бъдат оставени свободно да задават въпроси, децата могат да зададат до 2000 въпроса на възрастния, без непременно да изчакат да им бъде отговорено конкретно на всеки от тях. Тези наблюдения той осъществява, без да работи по някаква конкретна тема. Бидейки дядо на своето внуче (по примера на Фройд), той си прави труда да даде числен израз на всички въпроси на детето, без да отговаря на тях.

Децата ги радва самото задаване на въпрос, веднага след като го направят, задават следващия, защото мисълта им постоянно скача от клон на клон като птица.

Децата в тази възраст изпитват и гордост от своите знания, с които се сдобиват, контактувайки с други възрастни. Те искат да афишират това свое знание и по възможност да впечатлят възрастния, особено, ако той представлява авторитет за тях. Децата се позовават на родителите си и ги цитират.

Случаи от практиката на един педиатър:

„[...] В моята практика постоянно разговарям с деца от тази възраст и те не спират да ме изненадват с коментарите, които правят пред родителите си за мен или за колегите ми. Тригодишната Ана ме попита: Ти имаш ли дете? След като отговорих положително, аз я попитах: А майка ти има ли дете? Без да се колебае, тя отвърна: Няма. След което ѝ зададох друг въпрос: А дъщерята на майка ти как се казва?, тя отговори: Ана.

...Четиригодишната Йоана дълго ми обясняваше как ще си пие сиропчето оттук нататък, че аз съм много добличък и не трябва да я боцам. След като разбра, че въпреки обещанията за сиропите ще има боцане, тя през сълзи се закани да не се омъжва за мен икога. Аз бях честен с нея и не я излъгах, поради което веднага след убождането тя вече не се сърдеше.

С децата се и остарява приятно. Те не могат да лъжат и винаги точно определят възрастта на човека, според истинния си хронометър, а не според куртоазния... Една майка, чието дете ме нарече *дядо*, веднага го поправи, че съм чичо, а не дядо. Отговорих, че не съм никакъв чичо, ами съм си 100 % дядо. Тогава тя сподели, че през целия си престой в отделението, освен неудобство е изпитвала и страх, че може да навреди на детето поради обидата, която ми е нанесло то и колко много се успокоила, като разбрала, че не съм го намразил, понеже детето оздравя... По Коледа момичето на колегата ми се разболя и не искаше да пие сиропите си. Майката го заплаши с постъпване в болница, на заплахата детето отговори в стил *донски казаци пишат на султана: Аз като отида в болницата, ще нарека сестрите с всички мръсни думи, които съм научила от тати!* [...]"

Много примери могат да се дадат, но не това е целта. Важно е да се подчертае и разбере, че детето има огромно желание да опознава света и трябва да получи адекватна подкрепа от възрастния именно в езика.

Работата с деца изисква възрастният човек да е подготвен да чуе истини, които другите възрастни никога няма да му кажат и трябва да може да приеме детето като равен, защото то очаква това. Детето е не само източник на весели случки. То е един сериозен изследовател, който гледа света с очите на малкия човек, на когото предстои порастване, а неговият свят е по-различен и по-добър от този на възрастния. Да разговаряме с уважение с детето не означава грубо да разрушаваме представите му. Те постепенно, с напредване на възрастта ще станат реални. Бързайки да порасне, детето навсякъде съобщава: *Аз като порасна... Като стана*

голям(а)... и т.н. Или влиза в ролята на голямото животно: *Аз съм куче и ще те ухапя*. Или: *Аз съм ходила на море във Варна. Знаеш ли къде е?* И след отговора: *Знам*, то заявява: *„Аз мнооооооого плувах и ще стана кит и ще те глътна! Ти знаеш ли какво е кит? Ами можеш ли да плуваши? - Аууу, казвам, и защо ще ме глътнеш, като станеш кит? Не ти ли е жал поне малко? - Ще те глътна, защото китовете глътат всичко! - А не може ли да си момиче и да не ме глъташ? - Не мога да съм момиче, но може да не те глътат, ако слушаш*. Интересен диалог, в който лекарят неусетно се оплита в това странно обяснение в любов от едно малко момиченце, което иска да го погълне като кит.

Тук *глътането* и *поглъщащите* животни, като кита, ни препращат към една архаична връзка с обекта на любовта, характерна за оралната фаза от психо-сексуалното развитие на детето. Да погълнеш другия или да бъдеш погълнат от него, означава да унищожиш дистанцията между субекта (детето) и обекта на любовта (майката, например).

Някои често срещани заблуди на възрастните

1. Ако детето не ни гледа, то не ни и чува

Майка, чието дете лекувам от бебе, го води на преглед и аз забелязвам, че е бременна за трети път. На въпроса ми в кой лунарен месец е, тя отговаря, че е в шести месец. Аз задавам въпрос на момчето (то е във II клас, второ дете на майката): *Ти какво си поръча на църкела, братче или сестриче?* След което майката ме погледна с ужас и ме спря с изплашен шепот: *Недей, недей, моля те, той не знае*. Аз питам: *Е, добре де, ами след три месеца нали все пак ще се разбере, това не може да се скрие?*, а тя ми отвръща: *Е, какво, да бия менчето ли?*

Оказа се, че тя е в развод, живее с друг мъж и НЕ Е УДОБНО детето сега да научи, че е бременна. Говорих дълго с нея и ѝ обясних, че тя е човекът, който ще обясни на сина си за предстоящото, за да не е изненадан и най-важното, да не се чувства той излъган и ошетен. Този малък пример илюстрира една често срещана заблуда на възрастните, че когато детето не ни гледа, то също така и не ни чува. Тук е мястото да припомним какво казва голямата френска психоаналитичка Франсоаз Долто на учителите и педагозите по време на една конференция в Гренобъл. Тя им обяснява, че за разлика от възрастния, който обича да гледа събеседника си в очите,

детето губи 50% от вниманието си, когато ни гледа в очите. *Погледни ме в очите, когато ти говоря* е фраза, която кара детето автоматично да спре да слуша какво му говорим. Обратно, когато детето не ни гледа, когато е заето с някакво свое занимание, *когато шуми*, казва Франсоаз Долто, тогава то чува най-добре и запомня казаното. Следователно, синът на моята пациентка отдавна беше чул, че майка му е бременна и отдавна знаеше за това.

Ако говорим на детето в заповедно наклонение, ще го възпитаваме в изпълнителност. Заповедно наклонение изпълва ежедневието ни с децата: *седни си на стола, подреди си тетрадките, обуй си обувките, не пипай там* и т.н. Или: *Кажи сега на госпожата стихчето, което научи, покажи сега на тати какво си рисувал в градината* и т.н. Всички тези команди и заповеди блокират детето. Блокират неговата спонтанност, творческа изява, нормалната му способност за комуникация. Понякога то блокира, почервянява, започва да прави гримаси, прави наopaки, вижда се, че изпитва напрежение. Тогава възрастният може да се опита да говори в условно наклонение: *Ако някой си обуе обувките, ще излезем на разходка*. И тогава за негово най-голямо учудване, детето се обува и тръгва.

Една майка, след като чу тези обяснения, сподели следното: *Ами да, аз забелязах, че когато не го гледам и излизам от стаята, той се облича сам, (детето е на почти 4 години) а когато стоя и му повтарям да се облече, той нищо не прави и накрая все аз трябва да му помагам.*”

2. Децата между 4 и 6 години трябва да спят следобед

Да, но не всички. Количеството сън за едно денонощие е индивидуална нужда (характеристика). За повечето деца потребността от следобеден сън отпада в тази възраст. Те са активни през деня и спят толкова дълбоко в първата половина на нощта, че не е изключено да се появи нощно напикаване или сомнамбулни прояви.

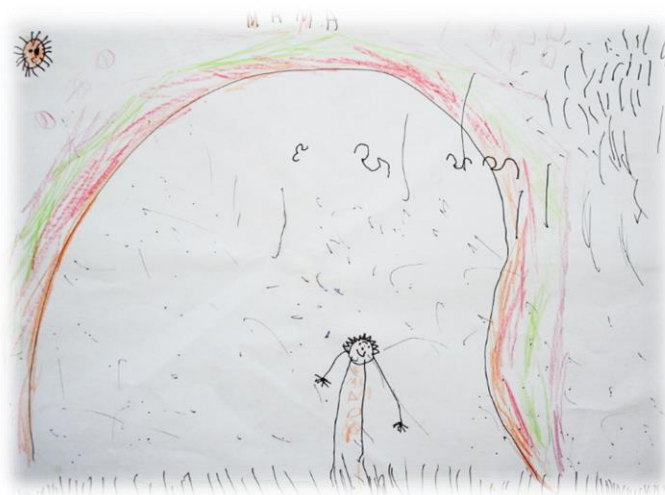
При всяко дете се наблюдава има спад в активността на жизнените си функции между 12 часа и 15 часа в началото на следобед, но няма нужда да спи. Има нужда от кът, където може да се отпусне, да полежи, да остане за малко само....

3. Ако правилно стимулираме детето, то ще се научи да реагира както искаме

Детето не е куче, което ако редовно се стимулира правилно, ще реагира според очакванията на възрастните. То има несъзнавано, за което свидетелстват неговите образувания: сънищата, грешките в езика, пропуснатите действия, цветистите и духовити думи, симптомът. Несъзнаваното на детето се проявява в неговите свободни творчески проявления: играта *на уж*, рисунките, свободното слово... Ето защо, детето в предучилищна възраст има огромна нужда от свободни пространства, без инструкциите на възрастните и заповедното наклонение, в които да драска, да рисува, да говори, това, което му минава през главата, да слуша приказки, без да му ги обясняват, да задава въпроси, без непременно да му се отговаря, да играе с букви и цифри, без да попълва тестове за училищна готовност и т.н.

Преди да отворят такива пространства за децата, възрастните трябва първо да отворят за себе си.

Как? Едно предложение: отделете половин час да си припомните *Пипи Дългото Чорапче* или *Емил от Лънеберя*, или някоя друга хубава книга, която сте обичали като дете или която харесвате сега. Поговорете за някой филм, опитайте се да излезете от задачите на ежедневието, от проблемите и тревогите... Направете нещо, което ви доставя удоволствие и същевременно предоставя различна гледна точка към отношенията ви с децата!

„Мама“ –
Гари Касабов, 6 г.

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА ДЕТСКАТА АГРЕСИЯ, РОДИТЕЛИТЕ, УЧИТЕЛИТЕ И ... ТОЗИ ПРОЕКТ

(Весела Банова- психоаналитик, клиничен психолог, доктор по
социология)

Проектът *Как да слушаме, разговаряме и играем с детето* цели да се обърне внимание върху агресивното поведение на децата, така че да не се стига до физическо наказание, защото то от своя страна често прераства в домашно насилие. С други думи – предотвратяване на физическото наказание и домашното насилие, независимо дали е физическо или емоционално. Това би могло да се постигне единствено чрез по-доброто разбиране на причините за проявата на детската агресия, което е и задача на проекта. Той се изпълнява от *Сдружение Дете и пространство*, в партньорство със 113 Централна детска градина *Преспа* (София) и се реализира благодарение на финансирането на *Фондация ОАК*.

Проектът се роди в отговор на конкретна нужда. Преди две години възпитателките от 113-та детска градина отправиха към екипа на *Сдружение Дете и пространство* ясения въпрос: *Как да се справяме с агресивното поведение на децата в група?* Знаем, че една група в детската градина може да бъде между 20 и 30 деца, на една и съща възраст. Това само по себе си поражда агресивност по ред причини. След като се срещнахме с възпитателките, ние си зададохме въпроса: *Какво можем да предложим? Как да работим с тях в детската градина, така че да им помогнем да намират по-адекватни отговори за агресивното поведение на децата, за това, което тревожи родителите и което тревожи самите тях?* Разбира се, детската агресивност не може да изчезне, тя е част от естественото поведение на детето, но поведението на възрастните може да се адаптира, може да бъде различно.

Средата в детската градина предоставя идеалното пространство за ежедневно общуване между възрастен и дете (в случая дали възрастният е родител, роднина или учител е без значение). Чрез изследване и разбиране на проявите на детската агресивност в естествена за детето среда, ние се учим как успешно да разговаряме с него, да му задаваме въпроси, да се обръщаме към него и, разбира се, да му предоставяме възможност да играе, да се изразява, да намира своите решения и начини да намалява

напрежението, което изпитва и което много често води до агресивни действия или агресивни думи.

Избрахме предучилищна възраст, защото към три годишна възраст детето има вече ясна идея, че то е то, може да казва *Аз*, а това означава, че детето (след доста усилия на психиката през първите години от живота си) е стигнало до идеята, че има тяло, което му принадлежи, което е отделно от тялото на неговата майка и това тяло е лично и неприкосновено. Тогава се поражда за първи път и чувството за срамежливост. Детето разбира, че има собствено тяло и говори за себе си в първо лице единствено число, т.е. има идентичност. В този момент и оттук нататък следва да бъдем внимателни към всички тези прояви, които свидетелстват, че детето е изградило своята идентичност и трябва да търсим адекватни начини да го придружаваме по пътя към неговата самостоятелност, към неговата автономност.

Ние си зададохме въпроса: *Какво можем да правим заедно с детската градина, така че да не натоварваме допълнително възрастните и децата?* Екипът на *Сдружение Дете и пространство*, позовавайки се на клиничния си опит в различни видове дейности с деца и родители, подготви и осъществи три типа дейности.

Първата и най-важната беше *Родителската лаборатория*. Това е място, пространство, в което родителите са поканени съвсем свободно и без никакви задължения, да идват, да слушат, да задават своите въпроси, да споделят това, което ги тревожи, т.е. място за разговор с родителите. Втората дейност е *Лаборатория за учителите*. Учителите да могат да разкажат това, което ги тревожи, без да бъдат притеснявани с изисквания и оценки, да зададат своите въпроси и заедно да търсим различни отговори. За времето, в което родителите участваха в родителската лаборатория, за децата имаше организирана занималня, наречена *свободно пространство*. Тя представляваше именно пространство, в което, според своите интереси и възможности, детето може да слуша приказка, да разказва приказка, да рисува, без към него да има заявка от възрастния, без възрастният да иска то да изпълнява задачи, без да му поставя оценки.

Когато и детето, и родителят, и учителят имат място, в което да говорят за раздразнението, тревогите, страховете, дори гнева си, напрежението, което те изпитват в своите тела намалява. Нашата отправна точка, ориентирана от психоаналитичното учение на Жак Лакан и която сме изпробвали и доказвали десетки пъти в клиничната си практика, е, че

агресивното действие е резултат от несъзнаван страх от разместване и разпад на тялото при детето и разминаване между тялото и езика. Какво означава това?

При определени обстоятелства и в резултат на различни фактори, детето може да изпитва в тялото си много силно напрежение, много силна възбуда и да не може да даде символичен израз на това напрежение и на тази възбуда. Невинаги детето успява, или защото е малко, или поради някаква друга причина, да облече в смисъл и значение, да назове, да нарисува, да изиграе, с други думи – да символизира това, което се случва в неговото тяло. Не може да измисли дума, с която да назове това напрежение, което се разлива по тялото и го кара да тича безспирно или да си удря главата в стената, или да ухапе другарчето си, или да каже лоша дума. Така че, тези занимания в тези свободни пространства, които отварят и лабораторията за родители, и лабораторията за учители, и занималнята за деца целят да намалят напрежението в тялото и по този начин да предотвратят физическото наказание, агресията и агресивността, независимо дали тя идва като действие от страна на детето, като агресивно намерение на детето или като отговор на агресивното намерение във вид на физическо (или не) наказание от страна на възрастния.

Много деца страдат от това, че постоянно стават свидетели на скандали, викове, повишаване на тон... Емоционалното насилие винаги е бил един изключително затормозяващ фактор за детското развитие. Физическото насилие, всъщност, се случва по-рядко.

Когато започнаха лабораториите за родители и учители, имаме вече една обща тема и тя беше именно: *Как да се справяме с агресивното поведение на детето?* Ние бяхме доста подготвени да въведем родителите в тази тема и да споделим нашия опит с тях. Разбира се, както обикновено се случва, те споделиха толкова различен опит с нас, че ние също научихме много. Друга тема, която бяхме подготвили, защото опитът ни показва, че около нея възникват много въпроси у родителите, беше за страховете на децата. Тема, която за нас е важна, е и тялото на детето и свободното пространство, което му позволява да символизира, да облича в смисъл и в значение това, което вълнува тялото.

„Страх“- Гари Касабов, 6 г.

Спонтанно се появиха и други теми, една от тях, разбира се, са наказанията. *Има ли ефективни наказания?, Кои са подходящите наказания?, Аз наказвах детето си, правилно ли постъпих?* Отношенията между братята и сестрите, вечните кавги и дразги между тях, борбата да заемат централно място в семейната структура, също беше изключително разисквана. Една проблематика, която по някакъв начин прецизира замислената от нас тема за тялото на детето и свободното пространство, е: *Когато детето казва „не“, когато отказва.* Тук възниква едно от най-големите недоразумения между възрастните, независимо дали са родители или учители, и детето. Защото в нашата култура по-скоро се толерира подчинението на детето, разбирането за доброто и послушно дете, което не казва *не*. А от наша гледна точка, повечето от нас сме практикуващи клинични психолози и психоаналитици и сме се убедили в практиката си, че едно дете е полезно за себе си и показва добре свършена работа от родителите, когато знае да каже категорично *не*, да излезе от играта на съблазняване между възрастен и дете и да откаже.

На идеята, че детето може да казва *не*, когато става въпрос за неговото тяло, че то ясно разбира, че тялото му е лично и неприкосновено и никой няма право да го докосва по неприятен и неудобен за него начин и когато това се случва, то казва *не*, се крепи цялата концепция за предотвратяване на сексуалното насилие.

Не може да възпитаваме едно дете в не казване на *не*, да не приемаме неговото *не*, което между впрочем се появява през втората година като проверка дали наистина съществува дистанция и разстояние между неговото тяло, което то започва да осъзнава като отделно, и тялото на майката, с което до скоро е било едно цяло.

Не може да се очаква, че детето ще знае как знае как да се справи в деликатни ситуации, които могат да прераснат в насилие и по-специално в сексуално насилие, ако се възпитава да не казва *не*.

Родителите, които участваха в родителската лаборатория, се отказаха от идеята, че децата им трябва да бъдат тествани, изследвани, оценявани, премервани. Те схванаха идеята на *свободното пространство* представляват занимания, които не изискват нищо от детето, не поставят задачи и не се оценяват. Тези родители имаха доста точни наблюдения върху децата си, а един автентичен родител винаги си задава въпроси около детето. Той няма готови отговори за всичко. Разбира се, родителят се позовава на собственото си възпитание, на своите знания, на това, което чете, на това, което законите и общоприетите правила регулират като отношение родител-дете. Но автентичният родител си задава въпроси: *Какво означава това?, Защо детето ми се буди през нощта?* Защо непрекъснато идва в леглото на родителите, защо сънува кошмари, защо изпада в гневни изблици, защо се тръшка на земята и казва *не*. Идеята е да няма готови отговори. Например, за някои родители отказът на детето, тръшкането на земята се интерпретира като: *Щом не става неговата, то казва „не“*. Не е така. Нещо друго стои зад това необичайно поведение на детето.

Родителите, които участваха в родителските лаборатории, както и тези, които участваха в интервютата, имат много фини и много точни наблюдения върху децата си. Нещо, което е изключително важно – за някои зони, които са част от интимния, вътрешен живот на детето, родителят няма знание и това трябва да остане така. Родителят не бива да има всепроникващ поглед, наподобяващ воайорство и да знае всичко за детето си. Нормално е родителят да не знае точното съдържание на

детския кошмар. Нормално е родителят да няма точна идея какво прави детето, когато е абсолютно свободно и само зад затворената врата на стаята си. Има зони на интимност, на това *вътре*, което е вътрешното пространство на детето, където родителят не бива да гледа и не бива да иска да гледа. Така че, съвсем естествено се появяват недоразумения между дете и родител, както в слушането, така и в разговора, а така също и в интерпретацията на едни и същи събития от живота. Недоразумението и изненадата са едни от най-хубавите неща, които се случват в ежедневието общуване с децата, защото именно там се пораждават истинските въпроси и се показва част от истината за желанието и на детето, и на родителя.

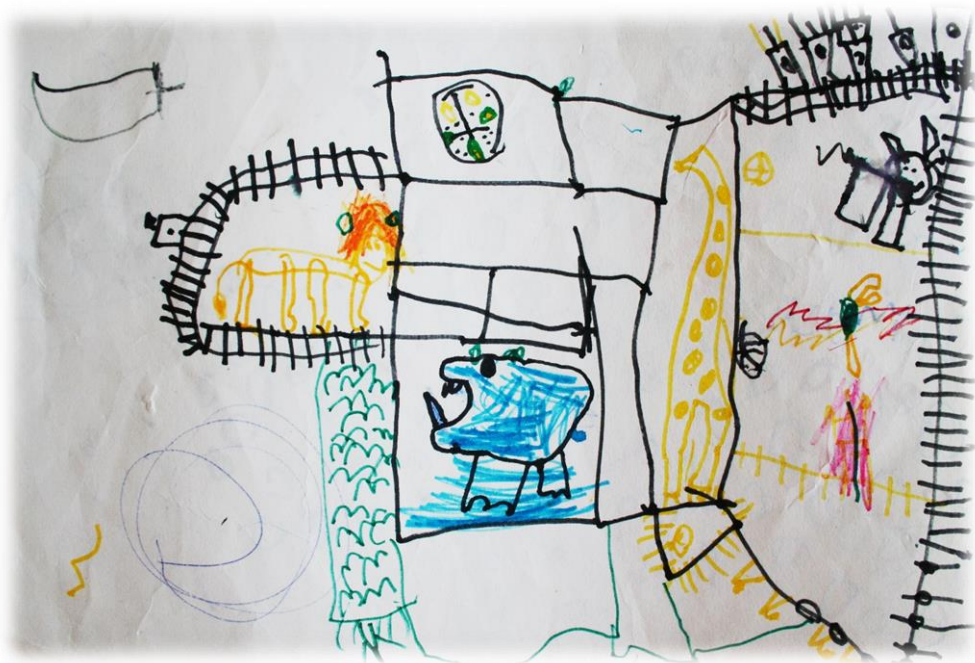
Винаги съществува приемственост между поколенията родители, защото когато човек става родител, се нуждае от някакви опори. Тогава той обикновено се обръща и опира на своите спомени от детството за отношенията си със собствените си родители.

Думата *модел*, обаче, не е подходяща. Думата *модел* предполага, че съществува нещо конструирано, което се *ксерографира* или се търси в интернет, чете се и се прилага. За човешките отношения, както и за отношенията родител-дете това не е приложимо, защото както между мъжете и жените, така и между децата и възрастните винаги става въпрос за креативност, изобретение и творчески решения.

Когато се роди дете, когато детето каже *не*, когато му никнат първите зъби, когато не се държи така, както очакваме... *Какво правя аз, когато стана майка?* и *Какво правя аз като мъж, станал баща?*

Обикновено ползваме опорите, които имаме от нашето детство, това, което познаваме от художествената литература, от света на изкуството, от ежедневието. Ние също така изобретяваме нашите отговори и ако съществуват отправни точки, то те са, че един родител трябва да бъде автентичен.

Той не трябва винаги да дава готови отговори и да следва детето, защото, както виждаме от интервютата, една и съща дума може да означава за детето едно, а за възрастния – съвсем друго, и ако ние винаги имаме готови отговори вместо детето, то никога няма да разберем какво наистина означава за него думата, рисунката, играта, какво всъщност го вълнува, какъв е неговият замисъл...

„Зоопарк“ - Гари Касабов, 6 г.

Има множество примери от родителската лаборатория, от лабораторията за учители и най-вече от детската занималня, за съществуването на такива недоразумения между възрастния и детето, както и че детето ни изненадва със своя замисъл. То, да кажем, лекува някакъв свой несъзнаван страх, който идва от научната литература или от новина по медиите, и дори не е негова фантазия. Възрастните са свикнали да мислят, че най-честата причина за страховете на децата от предучилищна възраст са техните собствени фантазии и идват от тяхното въображение. Не, в това отношение децата се притесняват и се ужасяват най-много от факти, за които си дават сметка, че са истина, че са именно факти, защото са от научно списание или от документално предаване по телевизията. Детето много добре се ориентира кое е плод на въображението и кое е истина. Поради това ние трябва да даваме шанс на себе си като възрастни да чуем какво всъщност има предвид детето и то ще ни изненада, защото детето е изследовател, то е преводач, то е детектив. Детето е в непрекъснато търсене на отговора на въпроса: *Какво става с мен?* То търси подходящите думи и когато ги намери виждаме облекчение в неговото тяло, ражда невероятни истории, които са по-интересни от

вълшебните приказки, прави рисунки, които ни изненадват, изненадват родителите, които никога не са виждали детето да рисува по такъв начин. Недоразумението и изненадата в общуването между деца и родители, може би са най-добрата отправна точка.

Проектът протече в рамките на една календарна година. Интересен факт е, че през тази една година нямаше подадени жалби от родителите към директорката, което по принцип е рутинна практика.

Устойчивостта на проекта се изразява в повишаване разбирането на учителите. Разбира се, и учителите, и родителите ще продължават да имат нужда от тези пространства, в които да разговарят и да споделят. Желанието на *Сдружение Дете и пространство* е да продължаваме да търсим възможности да ги подкрепяме и да приложим този опит и в други детски градини. Мисля, че всички страни, участващи в проекта, излязоха от него променени и за мен устойчивостта на този проект се състои именно в тази промяна.

Сдружение Дете и пространство работи с различни екипи в цялата страна – Нови пазар, Велики Преслав, Шумен, Стара Загора, Русе, с различни възрастови групи, това е нашият подход и ние го прилагаме успешно.

РОДИТЕЛСТВОТО – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО И ПРИВИЛЕГИЯ

(Ангелина Даскалова, клиничен психолог, работещ с деца и младежи)

Проектът *Как да слушаме, разговаряме и играем с детето*, осъществен през последната година от *Сдружение Дете и пространство*, представляваше истинска провокация, тъй като става въпрос за срещи, а всяка среща е уникална.

Неповторима е срещата с всяко едно от децата, с всеки един професионалист, независимо дали е педагог или някой, който директно или индиректно работи с тях, с всеки родител или група родители.

Изненада пораждаха всички въпроси, които родителите задаваха и които е трудно да бъдат обобщени. Те възпламват въпросите и вълненията на всеки един родител. Неочакван беше начинът, по който родителите възприемат себе си като такива, децата си. Отговорите на техните въпроси

останаха отворени поради факта, че децата се развиват, както се променят се и те като родители и всеки търси отговорите по пътя, по който върви.

От своя опит като майка, мога да споделя, че да бъдеш професионалист в областта на психологията и да бъдеш родител са две много различни неща, които остават в своето различие и уникалност, но и които се срещат. Разбира се, тази среща е неизбежна. Въпреки това, като професионалист може би успявам да работя и да чувам по-добре някои от въпросите и съответно самата аз да си задавам въпроси, за начина, по който родителите и децата трябва да бъдат придружавани. Като родител, дори професионалист, дори като клиничен психолог, аз оставам с моите въпроси, оставам с моите не-отговори или по-скоро нерешени проблеми, които следват своя път.

Организираните родителски лаборатории целяха да осигурят пространство, в което професионалистът, клиничният психолог, да придружава родителите в задаването на въпроси. Отговорите, които всеки намира, най-вероятно идват впоследствие, а не в момента на провеждане на лабораторията. Човек открива отговори тогава, когато задава въпроси; тогава, когато има гледната точка на другите и когато успява да се сблъска с проблеми от своя личен опит, от моделите, с които е израснал; от модела, който вероятно се опитва да разиграе във връзката си с детето и обикновено отговорите (или част от отговорите) намират своя израз впоследствие.

В рамките на проекта промяната, която виждахме по-скоро може да бъде определена като начина, по който родителите задават въпросите си. Промяната е неизбежна тогава, когато съществува подобно пространство като родителската лаборатория. В началото на проекта въпросите гравитираха около това: *Дали съм добър родител? Дали правя най-доброто за моето дете? Дали това, което съм чел, това, което виждам по телевизията, това, което чувам трябва да го приложя, по начина, по който го чувам и по който ми е поднесено или има нещо друго?* Проектът допринесе за създаването на условия да чуем, че има нещо различно от това, което чуваме. Това е именно личното преминаване през тези въпроси и смисълът от това да се задават въпроси и човек да обърне внимание на някои моменти, свързани с отглеждането и възпитанието на своето дете.

Естествено е всеки родител да изпитва страх от това да бъде родител, това е нещо, много нормално, неизбежно, както и нещо, което в

повечето случаи е двигател на това да бъдеш родител. Няма родител, който има точна рецепта за това да бъде родител. Така че, назоваването на тези страхове, колебания, на това какво в крайна сметка се крие в поведението на детето, в поведението му като родител, е нещо съвсем нормално. В същото време то кара човек да си задава въпроси около желанието да бъде родител, около родителстването като предизвикателство и около партньорството на родителя с детето, защото, освен различните функции, които има, родителят е и партньор на детето.

Всеки родител подхожда индивидуално според характера на собствените си страхове и тези на детето си. При някои родители страховете на децата са нещо, за което те успяват да говорят, за други това е по-трудно и остава в една по-загадъчна сфера. В този случай е необходимо да остане така. Така или иначе има родители, които са по-сензитивни, които са по-чувствителни към страховете на децата си, към кошмарите, които те сънуват, към нощните събуждания, към някои реакции при децата, които ги впечатляват и за които си задават въпроси. Има други родители, които не толкова явно задават своите въпроси или колебания, но това не означава, че не се сблъскват с тях и че да отговорят на детските страхове не е предизвикателство за тях.

Основна тема на проекта беше: *Как да се справяме с агресивното поведение на децата си?*, тема, която беше предложена на педагозите още преди да започне проектът. Тази тема беше предложена на и веднага прегърната от родителите, като нещо, за което в днешно време изключително много се говори. Медиите също предлагат различни отговори, различни начини за справяне с агресивното поведение и това естествено стана темата, с която ние започнахме и която беше като фон на всички наши срещи с родителите и с педагозите. Естествено, да говорим само по този проблем би било изключително ограничаващо и за това родителите имаха възможност да дискутират и други теми. Една от тях беше свързана с братята и сестрите: наличието на повече от едно дете в семейството; случаите, когато едно от децата е в предучилищна възраст, а в същото време има по-малко братче или сестриче; неизбежната промяна, която предизвиква появата на другото дете...

Естествено, тази тема се обвързва с темата за агресивността, за дразгите, които могат да възникнат между децата, между родителите и децата, между разминаването в думите и отговорите, които се получават. Например, родителят, който казва: *Ама тя ти е сестричка, защо се*

отнасяш така с нея, ти трябва да я обичаш! В същото време се получава разминаване между доброжелателността – едно дете да бъде добро спрямо друго дете, което е част от семейството.

Преживяванията, емоциите на всяко едно от децата, особено на това, което в крайна сметка извървява своя път в приемането на друго, *натрапващо се* в семейството му дете, *натрапващо се* в смисъл на това, че вече не всичко е само за него, а то трябва да дели различни неща, различни преживявания и съответно да се напасва спрямо тях, както и да създаде своето място, което да му дава ресурс да заеме своето място в семейството.

Опитът ни показва, че е изключително важно да има свободно пространство за децата, за това свободното пространство беше тема, която обсъдихме както с педагозите, така и с родителите. Защо именно е необходимо свободното пространство за децата? Отговорът се състои най-вече в това децата да могат да изразяват своите преживявания и емоции, без да има кой да ги напътства постоянно и да им обяснява какво трябва и какво не трябва да правят, какви уроци да научат. Отговорът е най-вече в начина, по който възрастният присъства в пространството на детето прекалено много със своите изисквания. Свободното пространство представлява момент, в който детето има възможност да бъде то, без някой да го съди за това, което прави. Свободното пространство може да е това, което ние предложихме на децата по време на лаборатория за родители – децата не бяха сами, но човекът, който беше до тях не изискваше, не искаше нищо и не предлагаше отговори вместо тях. Обсъждахме с педагозите това, че в натоварената им програма, когато са с 20, 25 дори 30 деца едновременно, да се осигури свободно пространство е истинско предизвикателство. Въпреки всичко, ние имахме възможност да търсим различни варианти, различни моменти, в които би било възможно да се предостави свободно пространство на децата, тъй като в тази възраст това е особено важно за тях.

В рамките на тези лаборатории с педагозите често беше задаван въпросът: *Какво да правим с децата? Какво да правим с конкретно дете, когато всички инструменти са изчерпани, когато всички начини за реакция са също изчерпани?* В този момент е изключително важно да се засегне темата за свободното пространство.

Лабораторията за родители, както и лабораторията за педагози, е място, в което се задават въпроси, въпроси, на които заедно търсим

различни решения. В повечето случаи няма само едно решение и в момента, в който ние се опитаме да дадем отговор на нещо конкретно, веднага изплува нещо друго, което се изплъзва и това е неизбежно. В същото време това е полезно, за да може да се развива както работата на професионалистите с децата, така и на родителите във връзката им с тяхното дете. Отговорите, били те положителни или отрицателни, винаги водят до нови въпроси и респективно – до нови отговори.

В рамките на проекта лабораторията за родители беше нещо ново за всички родители, които я посетиха. Много от тях за първи път се осмеляваха да зададат някои от въпросите си и да назоват някои от проявите на децата си, да говорят за и да назовават страховете на децата си, техните кошмари, техните смущаващи и изненадващи прояви, беше ново за родителите, но в същото време ние заедно успяхме да ги изговорим, да ги облечем в думи, в някои случаи и в смисъл.

В рамките на срещите, които се осъществиха с педагозите, освен темата за агресивното поведение, която беше водеща, една друга, много трудна тема, беше по какъв начин се случват срещите и разговорите между педагозите и родителите; до къде се простират функциите на педагозите и къде те преливат в други, наподобяващи родителските; до къде се простират правомощията на педагозите да разговарят с родителите за проблеми, които срещат при децата, без това да се превърне в прекалено голямо предизвикателство и да създаде напрежение.

Това бяха темите, които се дискутираха и които останаха отворени, поради това, че всяка среща на всеки един педагог с конкретното дете и с конкретните родители е уникална и предстои да се конструира, да се работи по нейната проблематика. Педагозите успяха да формулират тази тема и да си позволят да мислят какво е възможно при срещата им с родителите. Тъй като и педагозите, и родителите са партньори на детето, те не би трябвало да се конкурират, а би трябвало да могат да намерят някои от решенията на проблемите заедно. Следвайки правилния подход, те биха могли да стигнат едни до други дори в моментите, когато възниква напрежение от разминаването в гледните точки.

Педагозите имаха въпроси и за това по какъв начин могат да се разрешат конфликтите, възникнали от начина, по който разговарят с родителите и които често присъстват в ежедневието им. Те споделиха, че неведнъж при срещата си с родителите са се чувствали безпомощни да изкажат и споделят наблюденията си върху децата.

Лабораторията и срещите, които се случиха, дадоха възможност на една педагожка да намери думи, с които да достигне до родителите, без те да се почувстват виновни спрямо детето си и без да останат с усещането, че са обвинявани от нея. Децата децата прекарват по-голямата част от деня с приятелите си в своята детска градина и с възрастните, които ги възпитават и е неизбежно някои *неща* да се случват в детската градина, а други – вкъщи. Идва момент, когато тези *неща* се срещат, именно в разговорите между родители и педагози. Така че по време на лабораторията за педагози имаше много примери за това как да се намери пътят към родителите, как родители и педагози да станат партньори на детето.

„Поражение“ - Гари Касабов, 6 г.

УЧИТЕЛЯТ – СПЪТНИК, ДОВЕРЕНИК И ПРИЯТЕЛ

(Теодора Павлова, психолог, член на Българско общество за Лаканианска психоанализа)

Включих се в проекта някъде по средата на неговото изпълнение, непосредствено след едногодишен престой в специализирана институция в Белгия, в медико-педагогически институт *Куртил*. Нямах много очаквания и първото ми участие в проекта беше в лабораторията за педагози. Бях изключително изненадана от това, че (макар в случая да става въпрос за стандартна детска градина, без деца в затруднения) всички въпроси и предизвикателства, препятствия, за които говореха педагозите, бях срещнала в опита си на придружител на деца и младежи със специални потребности. Много от проблемите се припокриваха, например, как да придружаваме някои поведения, които на пръв поглед не разбираме; как да говорим и разбираме поведението на родителите; кога да го интерпретираме като агресия спрямо нас и кога е по-скоро защитна реакция, породена от несигурността по отношение на случващото се с детето им, както и невъзможност да реагират адекватно на насоките (понякога и критиките) от страна на педагозите.

Така че, първото нещо, което ми направи впечатление е именно това (както вече беше наречено) *традиционно* напрежение, което съществува между родители и педагози, което всъщност е абсолютно еднакво с напрежението, което изпитват педагозите в отношенията си с родителите. Те също изпитват голямо затруднение в опита си да говорят и да се срещнат с родителите. В тези клинични лаборатории беше много интересно да се обсъждат именно подобни ситуации, в които малка промяна в начина, по който нещо се представя на родителите, води до изключително успокоение от тяхна страна. Много често си мислим, че става въпрос за конфликт между родители и педагози, но когато изслушаме и двете страни си даваме сметка, че това е в известна степен невъзможност съобщението да бъде предадено и да бъде получено. Изисква се изключително малко помощ от страна на специалистите, за да може да бъде чуто по друг начин това, което звучи като оплакване от страна на родител и това, което звучи като оплакване от страна на педагога.

Най-често се сблъскваме с факта, че педагозите забелязват поведение на детето, което намират за странно (например) и което биха искали да споделят с родителите. Но начинът, по който те постъпват всъщност и начинът, по който го представят на родителите е от изключително значение, за да могат родителите да не го разберат като негативно послание *вашето дете е лошо, вашето дете е агресивно* или *вашето дете* е някакъв епитет. Важно е да го съобщят по начин, по който родителят да се почувства подкрепен, за да може да чуе, че той всъщност също би могъл да помогне и да разбере какво се случва с неговото дете. Не е конфликт и от друга гледна точка – поведението на едно дете в семейството и извън него не е едно и също и не можем да очакваме, че то ще се държи в детската градина по същия начин, както в семейството и обратното.

Това не са изолирани феномени, но въпреки всичко детето е в една социална среда в детската градина, между негови връстници, което (особено в началото) е новост за него и то търси своите опори и начина, по който да намери своето място сред връстниците си, начина, по който да комуникира с възрастни, които не са неговите родители. Обратно, родителите очакват, че в детската градина тяхното дете ще научи всичко, че всичко притеснително в неговото поведение ще бъде директно елиминирано, което е също едно очакване, надминаващо функцията на детската градина. Тъй като, отвъд възпитателната и педагогическа роля на детската градина, това е едно пространство, в което детето влиза в социална връзка с другите и с другия. Там то се учи да комуникира с останалите, а това е дълъг процес и не е свързан с едно-единствено обучение или с прилагането на някаква формула или методика, която то да може директно да приеме и изпълни. В този смисъл не смятам, че става въпрос за конфликт, а ми се струва по-скоро, че когато има подобни лаборатории, които не са училище за родители или училище за педагози, в които всичките тези неща могат да се изговарят, в които можем да търсим отговора на въпроса *защо дадено дете се държи по този начин*, спомагат за това, това напрежение да се намали и това всъщност има ефект върху самото дете. Защото едно дете реално се раздира в евентуален конфликт между възпитателите и родителите и това не би могло да му помогне да се впише в социалния свят по друг начин.

В рамките на тези срещи ми направи впечатление, че самите педагози действително започнаха да гледат по друг начин на това как

трябва да придружаваме децата и родителите. Те все повече си даваха сметка, че при затруднение от тяхна страна (било спрямо конкретно дете или родител) не съществува един директен отговор и моделиране на поведението, а търсене на отговори на въпроса: *Защо?*. Така например, за много от педагозите беше интересно да споделят своите наблюдения в ситуации на затруднения. След дадени индикации от един от колегите, работещ в *Сдружение Дете и пространство*, педагогът успя много по-бързо и лесно да стигне до родителя, и то без да бъде приет като агресивен и нападателен, да представи на родителя своето мнение за поведението на детето.

Силно впечатление ми направи изказването на една педагожка, която сподели, че когато е с децата и заедно с тях изработват правилата в групата и те идват като предложение от самите деца – *няма да вдигаме шум, няма да сме агресивни, няма да се бием*, те успяват много по-лесно да ги спазват, отколкото, ако са наложени от възрастния.

Мисля, че в края на проекта всички бяха единомислени, че би било изключително интересно той да продължи и че би могъл да се задълбочи в по-конкретна работа върху конкретни деца, т.е. дадено поведение на дадено дете да може да бъде обсъждано във времето, за да може да се види как то се променя; дали това, което ние предлагаме като разрешение на дадено поведение е адекватно, дали е истинското решение или трябва да се търси друго. Това, според мен, беше едно от основните послания, които предадохме, а именно, че няма единен, общовалиден модел, който да прилагаме към всички деца. Всяко дете е уникално и ние трябва да го посрещаме такова, каквото е, да посрещаме неговите изобретения и начини да се справи с това, което му се случва, за да му помогнем в преодоляването на дадено затруднение.

СВОБОДНОТО ПРОСТРАНСТВО, ДЕЦАТА, ИГРИТЕ, ПРИКАЗКИТЕ И ЩАСТИЕТО

(Блага Банова)

По време на проведения от *Сдружение Дете и пространство* проект *Как да слушаме, разговаряме и играем с децата*, осъществен в 113 ДГ в София, моята работа беше свързана с осигуряване на свободно пространство на децата, чийто родители участваха в организираните за тях

лаборатории. Занималната нарекохме *свободно пространство*, защото в него възрастният е партньор в игрите и заниманията на детето, без да му дава задачи и без да изисква от него. Ползата е, че докато родителите бяха в родителската лаборатория, за децата се отваряше пространство, в което можеха да говорят, рисуват, пишат, разказват и сътворяват всичко онова, което ги вълнува. В това пространство те можеха да споделят своите емоции, да разказват истории. С други думи – в свободното пространство на занималната, децата не учеха и не бяха възпитавани, а всяко от тях според начина, който му е най-възможен и комфортен в момента, можеше да се занимава и твори, за да се опита да облича в смисъл и значение онова, което го вълнува. Много събития и теми в живота на детето се изплъзват на езика и детето полага системни и специални усилия, за да ги облече в смисъл: да ги нарисува, да намери подходящи или не толкова подходящи, но някакви думи, за да ги назове, да се въплъти в роля на страховит герой, измислен от самото него и т.н. В свободното пространство на занималната оказвах гостоприемство на всички продукции на децата, които я посещавах, без да им давам задачи и без да ги оценявам. И децата не престанаха да ме изненадват.

В рамките на едногодишния проект, аз имах възможност да работя с различни деца, като тези, които почти винаги присъстваха бяха 3-4. Имах възможност да ги наблюдавам, да разговаряме на интересни за тях теми, да творим, да им помагам да изразят себе си с езика на изкуството, чрез различни задачи, които им поставях свързани с рисуване, оцветяване, съчиняване на приказки и истории, игра и т.н.

Първоначалната цел, която си поставих, беше да бъда приета от децата като близък до тях човек, опитах се отстъпя от позицията на учител и възпитател, исках децата да могат да ми се доверят, за това избягвах да им правя забележки, да им се карам или да ги наказвам. Използвах рамката на сеансите по релационна психомоторика. Поздравявах всяко дете по име в началото и съобщавах, че правилото е: *Никой не може да причинява болка на себе си или на друго дете по време на занималната. Ако това правило се наруши, ще се намеся. Инак съм ваш партньор в играта.* Още на първата ми среща с децата въведох моята позиция и обясних каква е моята роля, какво ще представляват нашите срещи и как ще протича времето ни, прекарано заедно. Оставих възможността на децата сами да избират какво им се прави и се опитах да се съобразя с желанията на всички.

Едно от заниманията, които почти винаги правехме, беше свързано с рисуване. В повечето случаи аз нямах конкретни изисквания и не казвах на децата какво (*трябва*) да рисуват. Оставях ги сами да решат, като междувременно обикалях, сядах до тях и ги питах дали искат да ми разкажат за това, което рисуват. От историите, които те ми разказваха за своите (техните) рисунки, искам да опиша няколко по-интересни, както и да пресъздам някои от разговорите ми с децата, проведени докато рисуват своите картини.

„Драконите на Хълцук“ - Гари Касабов, 6 г.

Л. (момче на 6 г.): *Това е замък, а това са хитлерски войници. Те са във война и ги нападат. Те имат танкове и оръжия. Тяхното знаме е с пречупен кръст (който беше нарисуван). Те са лоши и воюват с целия свят... На въпроса ми, защо е нарисувал точно това, Л. отговори: Защото сега с тати гледаме по National Geographic предавания за Втората световна война. По-късно, когато момчето поиска да ми подари рисунката си, аз я разгледах по-внимателно и забелязах, че на гърба на листа беше нарисувал глава на чудовище, с големи очи и остри зъби, което е захапало между острите си зъби, нещо като малка глава, обвита в нещо, с малки*

рога, и много неясна форма, но силно напомнящо силуета на бебе, увито в одеало. В по-късни наши срещи с това момче, разбрах, че той има малко братче.

Г. (момиче на 5 г.) беше нарисувала момиченце в жълта рокля, което стоеше на зелена поляна, на която имаше няколко цветя и едно дърво с корени, синьо небе и слънчице в горния ляв край на листа, а по средата на листа беше написала своето име и беше нарисувала пеперудка до него. Г. обясни, че това момиченце е тя. Интересен момент, свързан с рисунката на това момиче беше реакцията на майката, когато дойде да вземе детето. Майката ме попита как се е държала дъщеря ѝ и какво е правила и поиска да ѝ покажа рисунката на детето, защото Г. искаше да ми я подари и да остане в мен. Аз показах рисунката на майката – тя беше изключително учудена и изненадана, от това, което е нарисувала дъщеря ѝ и сподели с мен, че тя за първи път рисува такива неща, че преди това е рисувала само страшни фигури и драсканици, в тъмни цветове и че никога не е рисувала в топли и ярки цветове; не е рисувала дървета, небе, трева и цветя. За мен това беше свидетелство за това, че съм успяла да осигуря свободно пространство на това момиче, в което към нея не са били отправени никакви изисквания, желания, заявки, задачи и забрани.

Друг пример е рисунката на едно от момиченцата, което ми направи впечатление. Тя първоначално беше седнала при останалите момичета и рисуваше заедно с тях, но рязко стана и се премести сама на маса. Аз отидох при нея и тя поиска да ми разкаже за това, което рисува. Докато рисуваше, тя (Е. на 5 г.) ми разказа историята на Халцук (от анимационното филмче), която беше следната: *Драконът искаше да го изяде, но Халцук бяга. Майка му беше умряла, а баща му не. Те го лекуват и лампите му светят; бащата на Халцук беше много болен.* След това тя ми обясни, че това, което е нарисувала (което представляваше кръг, в който имаше надраскани линии, по средата две-три черни точки) е езикът на дракона, където има една точка и оттам се раждат бебетата. Нямах възможност да продължа работата си с това момиченце, защото тя повече не дойде на нашите занимания.

По време на едно от заниманията ни, впечатление ми направи едно момченце на 5-6 години, което забелязах, че седи самичко в другия край на стаята. Отидох при него и го попитах как се казва, но то ми обърна гръб и не ми отговори. Едно от другите деца ми каза неговото име (А.) и ми обясни, че той е колкото тях на възраст, но е по-малък от останалите и че

има никакви проблеми и е *странен*. Аз отново се опитах да говоря с А., като го попитах какво му се прави, дали му се рисува или нещо друго, но той ми отговори с: *Не! Не искам!*, отново се обърна и отиде встрани от мен. Аз не се отказах и бях решена, че ще вляза в комуникация с това дете. Застанах до един от шкафовете с материали за рисуване, отворих леко вратичката и на висок глас, без да се обръщам към детето казах: *Много се чудя дали на А. му се рисува?*, в този момент детето се обърна към мен и извика: *Да, рисува ми се!*, но аз продължих, без да го поглеждам: *Чудя се дали на А. му се рисува с моливи, а може би му се рисува с водни боички?*, детето веднага отговори, че му се рисува с водни боички, а аз казах: *Сега ще взема водните боички и лист хартия, а А. може да дойде с мен и да седне при останалите деца на масата, за да рисува*. Детето ме последва, седна при останалите деца и започна да рисува, но няколко минути след това дойде една от учителките и му каза, че родителите му са дошли да го вземат и той си тръгна.

Една от рисунките на децата, която ми направи изключително силно впечатление беше на К. момче на 5/6г., която то направи по време на последното ни занимание. Аз бях решила да поставя на децата задачата за *омагьосаното семейство*, като предварително обясних какво се изисква от тях – трябваше да нарисуват своите семейства, които са омагьосани от вълшебник, превърнал всеки един от тях в някакво животно. К. каза, че е разбрал задачата. Когато аз отидох при него, той беше нарисувал малки, хаотично поставени върху листа, дребни животинчета и насекоми. Без да му задавам въпроси, той започна да ми обяснява, че това са *пчела, зайче, пеперуда, муха, мишка, мишка, пчела и още една пчела*, след което ми каза: *Ще дам рисунката си на тати да я вземе*. Аз го попитах какво правят тези животни, а той ми отговори, че всички се гонят, след това аз попитах защо се гонят и кой ги гони, а той ми отговори, че те се гонят, *защото така са измислили, те са измислили да се гонят*. След това той ми обясни, че прасето гони зайчето и че то е най-силното, че зайчето е на 4 години, а прасето е на 6 години. К. рисуваше всички животни като малки и големи насекоми, въпреки, че ги наричаше прасе, зайче и т.н. На въпроса ми какво е онова малко, продълговато и червено нещо (на рисунката ясно се вижда, че тази червена фигурка има формата на пенис), детето ми каза, че това са *мухари*, а аз му казах, че тази дума не я знам и го помолих да ми я обясни, а той ми отговори, че *мухари* означава *ужас*. След това той продължи да ми разказва, че винаги някой гони някой друг и че „децата си помислиха,

че те няма да се изморят“ и че той рисува животни, които спят дълго. Беше нарисувал и нещо като спринцовка, като ми *обясни* *мама* *ми* *дава* *сироп* *и* *пия* *сироп*, *защото* *съм* *болен*, *заразен* *съм* *от* *микроби* и *добави* *това* *е* *микроба*. Аз отново го помолих да ми обясни какво означава *микроба* и той ми каза, че *микроба* е ужас за гърлото, когато не си миеш дълго ръцете. След това каза *прубане*, което означава *ужас*, *защото* *някой* *човек* *после* – *това* *нещо* *дето* *ти* *го* *казах* – *кашля*. Последното нещо, което детето ми разказа беше: *Слънцето* *е* *огромно*, *защото* *е* *много* *близо* *до* *планетата* *земя*, *планетата* *земя* *обича* *слънцето* *и* *то* *има* *очички*, но това не присъстваше в неговата рисунка. Той си взе рисунката, но аз го помолих да я снимам с телефона си и той искрено се забавляваше и искаше да му покажа снимката няколко пъти, като в това време ме питаше *това* *моята* *рисунка* *ли* *е* и се смееше.

„Прасетата от
Angry Birds“
- Гари Касабов, 6 г.

Друго занимание, което имахме с децата, беше свързано с езика – разказването, слушането и създаването на приказки. Интересно беше когато се опитах да привлека вниманието на децата върху конкретна приказка. Това беше в началото на срещите ми с децата, докато все още не ги познавах и не знаех как мога да ги накарам да се съсредоточат върху едно и също занимание. След като децата започнаха да шумят и да губят интерес към рисуването, аз ги попитах дали искат да им прочета някоя приказка. Половината от децата се съгласиха, но тъй като всички искаха различна приказка и не бяха съгласни с предложенията на другите, аз реших да прочета *Вълкът и седемте козлета*. Опитах се да успокоя децата, които започваха да вдигат все повече шум, но никой не ме слушаше, за това реших да седна на едно столче в средата на стаята и започнах да чета на висок глас приказката. Едно по едно децата притихнаха и ме заобиколиха, толкова много се доближиха, че в един момент не виждах текста. Разбрах, че съм привлякла тяхното внимание и се вживях в ролята на разказвач, а докато четях приказката, децата ме слушаха с внимание, смееха се и се забавляваха, реагираха на всеки момент от приказката. Намерих начин, по който успях да спечеля тяхното внимание, без да се налага да им казвам какво трябва или не трябва да правят, без да налагам никакви правила или изисквания към тях.

Друг начин да отваряме свободно пространство за децата беше да измислим заедно приказка, по игра на Джерал Даръл, която се състоеше от различни картончета, които аз изтеглях едно след друго и на които пишеше името на героя или случката, която трябва да измислим и така да сглобим цяла приказка. Приказката, която измислихме заедно беше следната:

Главният герой – Супермен, той е смел, спасява планетата, може да лети, спасява Вселената;

Злодей – Дебелата тиква – той е лош и зъл;

Измамата: Дебелата тиква е измамила принцесата, която имаше добра, хубава майка, добра колкото тебе; тиквата си махнала маската и принцесата разбрала, че тя е измамница (коварна, подла и зла, а маската е страшна); после една добра принцеса си сложила маската и станала лоша, защото маската е магическа;

Помощник: той помага, вечно е нацапан, помага на детето да си вземе пояса; той е добър, нацапан е защото работи, вързани са му ръцете,

той е гнусен; той помага на героя – някой като го помоли нещо, той помага, той също е герой;

Задача: задачата е да поправи нещо, мисия; някои лоши са влезли при добрите и се опитват да унищожат света, там, където живеят, но добрите се усещат и нападат и те лошите и става война;

Забрана: тъмната гора; забранено е да влизаме в тъмната гора, защото можем да се изгубим, страшно е, може да дойде мечка или вълк да ни хапне;

Пътуване: пътуваме в леденото царство;

Вълшебен дар: духове, подаръци, нова къща, живот в леденото царство;

Тайна: в леденото царство има тайна, която още не се е разгадала; тя е, че там има духове, на които, като се молиш, са добри с теб, а ако не се молиш са лоши с теб;

Чудна страна: страната на чудесата, страната на ужасите, омагьосаната страна – там има риби, които летят, летящи възглавници, летящи цветя;

Разузнаване: в клоните на дървото има добър човек, който наблюдава да убие някой, в тази страна има лоши хора;

Битка: единият побеждава лошия, добрият печели и побеждава; лошият има магически меч; добрият е разбрал, че има магически меч и избягал;

Женитба: героят (добрият) се жени за жена, той е толкова добър, че няма търпение да я целуне;

Преобразяване: мъжът се преобразил на заек, а жената на риба или на жаба;

Не успяхме да довършим приказката и да я прочетем, защото родителите вече бяха свършили и дойдоха да приберат децата.

Друг интересен разказ беше на едно момче, което само поиска и започна да ми разказва стихотворение, което съчиняваше в момента. М. (момче на 6 г.) започна да ми разказва стихотворение, чието начало аз не чух. Попитах го, дали това стихотворение е негово, той ми отговори *да, мое е, аз го измислих*, а аз го попитах дали иска да ми го разкаже отново и дали е съгласен да го запиша и той се съгласи. Тогава момчето каза: *Говно пръдна*, започна да се смее и замълча. Аз попитах: *Това ли е цялото стихотворение?*, той каза *Да*. След това започна да говори с другите деца, като в един момент, докато рисуаше, без да съм му задавала въпроси, той

се обърна към мен и ми каза, че иска да ми каже една тайна, но не трябва да я казвам на никого. Аз му обещах да не го правя (че няма да казвам на никого) и тогава той ми каза: *Обичам те, мамо, докато не ме заобичаеш и ти и после ще умра.* Видя, че записах това, което той беше казал и ме попита: *Ти сега това ще го кажеш ли на мама? Нали няма да ѝ го кажеш?* Отговорих, че няма да ѝ го кажа и че това, което правим и си говорим тук остава само между нас и че аз не казвам тези неща на родителите им. В този момент неговата майка влезе в стаята и го повика да си тръгва.

За мен работата с децата в занималнята *Свободно пространство* беше изключително интересна, забавна и полезна. Едно от нещата, които успях да постигна, и главна моя цел, беше да създам пространство, в което те да се чувстват свободни да говорят това, което искат, да изразят себе си, емоциите и преживяванията си; едно свободно пространство, в което отсъстват желанията на другия, изискванията, ограниченията; пространство, в което аз съм партньор на децата, който ги слуша и подкрепя, не ги съди и не им се кара; този, който седи в неутрална позиция, не налага собственото си мнение и разбиране, а възприема тяхното.

КОГАТО ДЕЦАТА ИГРАЯТ

(Доника Балабанова)

Като детски учител аз непрестанно се срещам с децата и техните личности, страхове, емоции и не на последно място, с тяхното агресивно поведение. Усещах нуждата от промяна, както на подхода ми на работа с тях, така и от промяна на цялостното им усещане за детска градина. След като поех група от 5-6 годишни деца бях изумена от ниската търпимост, която децата имаха едно към друго, от множеството вербални и физически нападки между тях.

Прецених, че методът на работа в ателиета и отварянето на свободни пространства за децата, когато и където на тях самите са нужни, ще бъде удачно начало за промяната. Обособих кътчета за игра по интереси на децата в самата група с наличните в детската градина материали. Имаше местенце за рисуване, местенце за конструиране, места за свободни сюжетни игри (кухня, магазин и т.н.). Никое от тези места не беше задължително. Всяко дете можеше да играе, където пожелае и с

когото пожелае. Моята роля беше не на педагог, учител, възрастен, а на техен партньор в игрите и забавленията. За мен най-интересни бяха заниманията в кътовете за книжки и сладки приказки и така наречения *Остров на съкровищата*. Тези две местенца децата сами назоваха и им бяха много любими.

В местенцето за книжки и сладки приказки си разказвахме приказки, които децата измисляха сами. Това ставаше в зависимост от желанията на децата – можеше да разказват по книжки и илюстрации, а най-забавно беше, когато решаха да играят на *Говорилня*. Тогава един започва приказката, друг разказва продължение, трети измисля герои, четвърти – случки с тях, и така докато не изчерпят темата, която са започнали. Един ден се получи изумителна история. Беше скоро след земетресението край Перник и което изплаши всички ни. Едно от момичетата започна историята си: *Имало едно време едно момиченце, което живеело на покрива на висок блок. Там между антените и другите стърчащи работи. То било много мъничко. Толкова мъничко, че спяло в чорап. Оттук продължи момченце: Една вечер то заспало и спало толкова дълбоко, че не разбрало как в стаята се промъкнало братчето. На него му било студено. Продължи друго девойче: Майката, обаче, разбрала, защото се събудила от ужасен шум. И тук истински неочаквано за мен се включи едно момченце с леко умствено изоставане, което обикновено мълчи и само слуша: И като зашумяло, всичко се клати, и става тъмно, и асансьорът пада в мазето. Има паяци. И е тъмно и се клати. Оттук всичко стана лавинообразно. Всички деца едно през друго започнаха да разказват собствените си преживявания от земетресението. Какво ги е уплашило, къде са спали след това, как майките им спели с куфари до леглата... За съжаление приказката остана без край. Децата бяха толкова ентусиазирани, че могат да споделят вълненията си от онази нощ, че съвсем забравиха за момиченцето, което спяло в чорап. Това е една илюстрация как, когато се предостави на децата пространство, в което да могат да свободно говорят, те успяват да изкажат и споделят неща, дълбоко засегнали вътрешния им мир.*

Друг интересен разказ от това местенце за книжки и сладки приказки е на едно момче, което тероризираше цялата група. Биеше, хапеше, скубеше, обиждаше, отнемаше играчки... Упражняваше всичките проявления на детската агресия. Един ден той ни разказа приказката за Палячо: *Има един весел Палячо. Той не е много весел, ама така се прави,*

защото другите му се смеят. Той спи в килера или в чекмеджето. Ти не можеш да го наказваш, защото тук няма килер - това е забележка към мен, аз обаче мълча и не отговарям. Палячо бие куклите, ама те са зловни и ще ги дам на майката полицайка да ги затвори в белезниците и да ги качи на самолет – тук описва семейството си. После Палячо отиде в гората и много се смя. Децата бяха онемели след този разказ. Повече никой не се смееше и подиграваше на това момченце. А той в замяна спря да ги бие и хапе.

Другото ни забавно занимание беше с *Острова на съкровищата*. Това беше един пластмасов сандък, пълен с всевъзможни играчки и джунджурии (голяма част от тях, децата носеха сами). Играта беше следната – някой вади предмет и го крие от другите. Винаги успяваха да изненадат групата. Това *вадене* беше изключително спонтанно действие за всички деца. После криеха предмета и казваха: *Съкровище, съкровище*. Идеята беше другите да задават въпроси какво е *съкровището* и защо е *съкровище*, и така да познаят какъв е предметът. Един ден момиченце викна: *Съкровище, съкровище!* и всички започнахме да задаваме въпросите, с които вече бяхме свикнали. *На кого е „съкровище“? – На мен е „съкровище“ – Какво е „съкровище“? – Червено „съкровище“. – Голямо ли е „съкровище“? – Малко е.*

„Палячо“ - Гари Касабов, 6 г.

И така, докато се разбра, че момичето сутринта е взела червилото на майка си, за да играе с него на *съкровище*. Тук децата можеха да асоциират свободно с предметите, с които играеха. Можеха да носят означаващите си и да работят с тях. Както това момиченце е искало червилото на майка му, да бъде нейно *съкровище*.

След като въведохме заедно с децата този начин на забавление в групата, напрежението между тях значително спадна. Усещаше се, че не възприемат и мен като *голяма*. Играехме и се забавлявахме искрено. А това, което научавахме едни от други, беше като допълнение в нашите отношения.

ПАРАДОКСИТЕ НА ПОСЛУШАНИЕТО

(Весела Банова, клиничен психолог, психоаналитик, доктор по социология)

Темата за *послушанието* и *послушното дете* ме вълнува отдавна. Замислих се откъде да започна своето изследване и се сетих за фейсбук. Реших да заема позицията на този, който не знае и да задам на приятелите си (във фейсбук) два въпроса: *Как трябва да се държи послушното дете според вас? Дайте синоними на „послушно“ и „послушание“*. Получи се истинска дискусия за *послушанието* и *послушното дете*, на която ще се позова, в опита да изясним за какво всъщност става дума. Да, езикът би трябвало да е нещо като *социална конвенция*, един вид договор, че думите, с които си служим, имат едно и също значение, благодарение, на което можем да се разбираме. Но това невинаги е така. Често възникват недоразумения, защото човекът, с когото разговаряме, бил той дете или възрастен, влага друго съдържание в думата, която чува или обратното – ние разбираме по различен начин това, което ни казва нашият събеседник. И така, да се опитаме заедно да разберем какво означава *послушно дете*. В дискусията във фейсбук се очертаха два аспекта, две измерения на *послушанието* и *послушното дете*. Единият аспект представя послушното дете като подчинено и зависимо. Интересното е, че в тази версия на *послушното дете*, в която то се представя като същество без граници и без собствена воля, винаги се прокрадва идеята за нещо непредвидимо, изненадващо и заплашващо в поведението на *послушното дете*, нещо като бомба със закъснител.

Кулминацията на това опасение, изказано от повечето участници, разглеждащи послушанието като пълно съгласие или подчинение, бе достигната с публикуването на една впечатляваща фотография на дете, което е потънало в интересното занимание да размазва нещо, което прилича на пяна за бръснене из цялата баня и по собствената си глава и тяло. Надписът под снимката гласи: *Колкото по-тихо е детето в стаята, толкова по-страшно е да влизаеш там.*

В тази посока на размисъл, какво съдържание облича думата *послушание* и *послушно дете* е свързано с идеята, че детето *слуша всичко и всички*. *Не проявява съпротива, мисли, че това се иска от него и така (тогава) ще бъде обичано от родителите и близките си. Развива комплекс за отхвърляне, ако не радва с подчинението си околните. Синонимите са „смирен“, „подчинен“, „кротък“, „примирен“.* Веднага след този коментар възникна идеята за прекалената подчиненост, разбирана като липса на изразяване на мнение, която се асоциира с неочаквани и непредвидими реакции: *У тях (послушните деца) бушува ураган от неподчинение и бунт, който жадува да излезе навън.*

Друго мнение свързва послушното дете с опита му да се идентифицира и унифицира с модела на родителите. *Парадоксът е, че когато родителите виждат своя модел, пресъздаден от детето, те пак не са удовлетворени, защото го сравняват със себе си.*

Послушанието е липса на влизане в конфликт с гледната точка на другия и липса на изразяване на личната позиция, защото тя може и да съвпада с чуждата, но да не е изразена, а може и изобщо да не съвпада и отново да не е изразена. Послушното дете е онова, което не те кара да мислиш във всеки един момент с какво може да те изненада. То почти винаги е съгласно с онова, което му предлагаш. Това са размисли на Ева Головинска, моя колежка и ентусиазирана млада майка, която по-нататък развива мисълта си и прави едно важно уточнение: [...] колкото и да е послушно едно дете, то никога не може да е на 100% съгласно с възрастните. Но може по свой начин да обясни защо споделя мнението на родителите си, например. И още: Какво е послушното дете? Най-вероятно това е слънце на родителите си, което те са и сънували. Това е детето, от което се очаква да бъде такова, но може би късно го научава. Това е детето, с което всеки родител би се гордял, но как се научава това толкова рано, след като се сблъска с тези очаквания... А какво е послушен – това е смирен, кротък, неинициативен, зависим и т.н. Това е едно

мнение, което разглежда *послушното дете* от гледна точка на родителските идеали, изцяло в полето на въображаемото. Клиничният ни опит показва, че между въображаемото и реалното дете винаги съществува несъответствие, разминаване. Някои родители посрещат това с любопитство, а други страдат по загубата на въображаемото дете и страданието им може да се прояви по различни начини.

Анкетираните дават поредица от синоними, която обобщава проявленията на послушното дете като подчинено: *изпълнително, смирено, кротко, покорно, безропотно, дисциплинирано, тихо, скромно, хрисимо, подчинено, укротено, усмирено, обуздано, уталожено, преклонено, податливо, укротимо, сговорчиво, лесно управляемо, вярно, предано, отстъпчиво*. И в крайна сметка, едно от мненията, това на моята колежка от *Детски кът за развитие* (Русе) ни насочва към основните причини за послушанието като подчинение: *Послушното дете слуша някого, изпълнява желанието на някого. Понякога това съвпада с неговото желание, когато самото то е в желанието на този някой. Когато за този някой е важно детето да бъде субект, се изобретяват много интересни и забавни неща. Е, има и „послушно дете“=„обект“ на Другия, когато то слуша и в крайна сметка наказва за това*.

Защо Любова Лукарева говори за детето като субект и за детето като обект? Защото детето се появява на света като обект, изключително крехък, недоразвит и уязвим, който се нуждае от грижите на другия и който не може да оцелее и да живее без тях. В началото на своя живот човешкото дете не може нито да ходи самостоятелно, нито да говори. Другият му *заема* своите идеи за това как се чувства, какво мисли и какво иска. Основните характеристики на това състояние на *обект, зависим изцяло от грижите на другия* са пасивност и липса на инициативност.

Версията, която описва послушното дете като *подчинено*, е точно тази, която го представя като обект – обект без граници и без прояви на собствена воля и желание. Всъщност, цялото развитие на детето може да се представи чрез движението от състояние на пълна зависимост от другия към състояние на все по-голяма самостоятелност, както и от състояние на пасивност към състояние на инициативност. Обикновено родителите се радват на повечето прояви на инициативност и самостоятелност от страна на детето: на първата усмивка, на първите срички, на първите крачки, на първите опити да посяга и хваща.... Но инициативността и самостоятелността могат да се изразяват и чрез плачове, чрез ухапване,

чрез правене на неща, които не са *социално желателни*, като например детето да се наака или напишка, след като веднъж вече е овладяло пазенето на чистота? Защо?

Веднъж една майка потърси консултация при мен, защото не можеше да си обясни защо изключително послушният и 4 годишен син понякога пропъгълзва под дивана така, че тя да не може да го достигне и там се нааква в гащите. Тя го е приучила на чистота още в началото на втората му година. Оставя го сам, за да излезе на пазар и когато се връща го намира там, където е бил преди тя да излезе. Когато вечер го слага в леглото му за нощен сън и му казва да си затвори очичките, той ги затваря послушно. Тази майка не можеше да разбере особеното поведение на сина си. Предложих ѝ да не го кара да си затваря очичките и изобщо да му даде малко повече самостоятелност и право на избор в другите сфери на живота, извън пазенето на чистотата. Тя беше изпълнила препоръките ми и беше много изненадана, когато момчето спряло да се оттегля в своето тъгълче под дивана и да се нааква в гащите.

Можем да си зададем още много въпроси, но аз ще използвам този, който е задала моята колежка от университета и приятелка Юлияна Добрева: *Колкото повече мисля над това (послушанието), толкова по-сложно става... Каква е връзката между послушно и възпитано, добро, здраво, „нормално“, разбрано, спокойно, весело, игриво, умно...? Може ли да е послушно и палаво едновременно... кой определя границата и как? Послушно дете означава да е удобно за родителите, учителите или да е полезно за самото себе си? Послушно дете и „послушко“ синоними ли са?“*

От моята психоаналитична гледна точка аз чувам този въпрос така: *Каква е връзката между детето в качеството му на обект, изцяло зависим от волята на другия, който се грижи за него и му е дал живот, и детето в качеството му на субект, който проявява собствената си воля и желание? Какво кара родителите, понякога да се радват на проявите на самостоятелност и инициативност на детето си, а друг път да се дразнят от тях и да искат детето да им се подчинява, а когато то отказва – да го наказват? Откъде изобщо идват асоциациите на „послушно“ с „подчинено“ и „безропотно“?*

Ще започна да отговарям от последния въпрос и ще се позова на отговори от анкетата. Ако родителите асоциират *послушно* с *подчинено* и *безропотно*, то това идва от личния им опит, от това, което многократно е

преживяно – веднъж в собственото им детство, а след това в детството на децата им.

Ето два примера, съотнесени към тези две отправни точки.

В това, което споделя Иван Василев, той дава една възможна интерпретация на послушанието, която е доста психоаналитична (той самият не е психоаналитик, нито психолог, но очевидно има опит и като дете, и като родител). *Всяко дете иска да е добро, за да доставя удоволствие на родителите си и на тези, които се грижат за него. Заради това (основно) детето се старее да е послушно, доколкото за родителите му това е нещо добро и похвално. В моето детство в предучилищна възраст (6 години) в края на всеки ден учителката даваше награда на „най-послушното дете“. Наградата беше петолъчна значка с образа на малкия Ленин. Най-голямата мечта в този период на живота ми беше да спечеля и аз някой ден правото да нося значката с малкия Ленин. Удоволствието да бъда отличен сред останалите деца беше несравнимо по-маловажно от огромната гордост да занеса у дома образа на Ленин и да зарадвам моите родители комунисти. (Аз вече знаех това-онова за тези неща от една съседка – Баба Сийка, която ме заведе веднъж тайно на църква, но ме помоли настоятелно да не казвам на никого и най-вече на мама и татко, защото те са комунисти и да не им докарам някой проблем).*

Ако случайно споменът на Иван Василев ви се стори принадлежащ на отминала епоха, то само за миг затворете очи и си представете на мястото на значката с малкия Ленин следните актуални неща: пчелички, жълти точки, калинки, всякакви награди, даже награждаващи ситуации.

Ето какво споделя една съвременна млада майка: *В детската градина, която посещава 6 годишната ми дъщеря има маса за хранене за послушните деца. Дъщеря ми е споменавала, че много иска да сяде на масата за послушните. Попитах я какво означава да си послушен. Беше ѝ трудно да ми обясни, но стана ясно, че послушен е, който слуша учителките. Попитах, дали послушен е, който слуша мама и татко. Тя отговори, че послушен е, който слуша САМО учителките. Веднага искам да ви успокоя, че това дете е страхотно. То е схванало, че за да получи желаната награда в детската градина, която ще го извиси и включи в групата на послушните, трябва да слуша учителките, каквото и да означава това. Но очевидно това е дете, което има ясни граници и достатъчно добра връзка с родителите си, защото е разбрало, че да бъдеш*

послушен по начина, който се изисква в детската градина, не е универсален механизъм за постигане на благополучие. То няма нужда да *бъде послушно* в смисъл на *безропотно* и *подчинено*, за да се хареса на родителите си. Неговата връзка с тях е сигурна и се основава на взаимно доверие, което му дава възможност да каже, че *послушен е САМО този, който слуша учителките*. Бих могла да си позволя да преведа това изказване на малкото момиче така: *Подчинен и безропотен е САМО този, който се подчинява безропотно на учителките, защото друг изход в детската градина няма*. Т.е. в детската градина детето е принудено да прави насилствен избор, докато от родителите си то не се страхува, не счита за нужно да им се подчинява сляпо, защото те му оставят място за избор, което от своя страна означава, че го изслушват и се интересуват от неговото мнение.

Това 6 годишно момиченце някак си е разбрало, че *послушните* деца в детската градина се третират като малки кученца, които нямат несъзнавано. Т.е. щом за послушно поведение се раздават награди, тогава разбирането за детето е именно, като за малко кученце. *Стимулирането* чрез награди формира правилно поведение (условни рефлексии) и тогава детето реагира правилно, т.е. то реагира според очакванията на възрастния и тогава то е *послушно*. В същата логика се вписват и наказанията: негативен стимул-правилна реакция. Наказваме детето и го отучваме от неправилното поведение. Разваляме един порочен условен рефлекс и на негово място изграждаме друг. Колко удобно.

В крайна сметка, за какво става дума при всички тези примери на когнитивно-поведенческият подход? За изключване на несъзнаваното от психиката на детето. А какво означава несъзнаваното? Това са забравени думи, спомени, случки, фантазии или всякакви начини, чрез които детето облича в смисъл и значение това, което го вълнува, това, което му се случва, това, което преживява, които в определен момент биват изтласкани в несъзнаваното, т.е. биват *забравени*. Следователно, изключването на несъзнаваното от разбирането за психичното функциониране на детето му отнема правото да има собствени мисли и чувства. Анулира го като живо и желаещо човешко същество, което се опитва да облича в смисъл и значение това, което го вълнува. Свежда го до статута на обект, който се подчинява безропотно, защото всъщност се е отказал да има отношение към това, което му се случва.

Другият аспект, който се очертава от отговорите в моята малка анкета, извежда на преден план послушното дете в качеството му на желаещ субект, който проявява воля и инициативност.

Те визират детето, което е излязло от първоначалния период на психична слятост със своята майка и вече осъзнава собствената си идентичност, което от своя страна се изразява в това, че то разбира, че има собствено тяло, отделно от тялото на майката. Разбира, че това тяло е негово, лично и неприкосновено и че между него и останалите тела има дистанция, която първоначално то проверява, като непрекъснато казва *не* (не-то на втората година). Едва когато детето започне да разбира, че то е отделно от майката същество, със свое собствено тяло и идентичност, то е в състояние не само да *слуша*, но и да *чува* онова, което му се казва. С такова дете може да се разговаря и, както казва Поли Павлишина, която взема думата тук не като доцент по геология, а като родител: *Послушното дете е мило, разумно и добро. То прави пакости и се забавлява, но има чувствителност за другите и знае кога да спре. То е разумно и приема спокойно мястото си в семейството или в училище, или във всяка друга среда, която му изпраща послания. Най-вероятно не харесва всички послания, но не реагира остро, просто защото си има свои игри и задачи, които го интересуват много повече. То е разсеяно, често щедро, а не смирено. Напълно послушни деца няма и не трябва да има!* И тук ще си позволя превод: *Напълно неотделени от майките си деца не трябва да има.* Изпуснах думата *няма*, защото един от сериозните проблеми на психотичните деца се състои именно в невъзможността да си изградят собствено тяло, отделно от тялото на другия, на майката. Затова погледът, гласът и особено искането на другия, силно ги притеснява и плаши. Често ние не разбираме поведението и реакциите им, които ни изглеждат заплашителни или нападателни. Всъщност става дума за изключителния страх, който тези деца изпитват в поддържането на социална връзка, именно защото между тях и другия, който им говори, няма дистанция. Силвия Игнатова споделя: *[...] не разбирам защо едно послушно дете да не е живо, тичащо, весело и забавно, а трябва да е скучно, сиво едва ли не „зеленчук“. За мен послушното дете е добро дете, каквото и да значи това. Вие, психолозите, по-добре ще го обясните. Да, детето си е дете, то прави пакости, но не защото иска да дразни някого, а просто, за да се забавлява. Нима едно болно от банална вирусна инфекция, когато е с температура и лежи, без да беснее, е послушно дете?*

Ще отговоря не като психолог, а като психоаналитик: детето може да бъде послушно и едновременно с това да е весело и да се забавлява, когато е желаещ субект и успява да излезе от позицията на обекта, който е изцяло зависим от волята на един капризен друг, който, когато иска го награждава и поощрява, а когато не е в настроение и е уморен и безсилен, го наказва. Можем дори да изведем следната зависимост: колкото по-постоянен е първият друг, с когото детето се среща и от когото зависи, толкова е то по-спокойно и сигурно в себе си и в света, който го заобикаля. Такова дете не само, че не изпитва непрекъснато страх, нещо повече – то няма необходимост да бъде *зеленчук*, т.е. безропотно да се подчинява на възрастния, за да го омилюва непрекъснато, защото не може да предвиди реакцията и поведението му.

В този ред на мисли, ако не научим детето да казва *не*, когато го докосваме по неприятен за него начин, как можем да очакваме, че то ще се отнася с уважение към тялото на другия, ще спазва дистанция, ще има здравословна граница, ще се оплаче или ще сподели, ако някой недобронамерен възрастен или друго дете пресекат неговите собствени граници? Защо изобщо да говорим за неща като *превенция на сексуалното насилие*? Как детето ще успее да се защити от един педофил, който го докосва прекалено интимно, ако е било системно гъделичкано и пощипвано от възрастните в близкото си обкръжение, за да си доставят те удоволствие, защото дори за най-нечувствителният наблюдател на подобни сцени е ясно, че детето не изпитва никакво удоволствие от подобни *ласки*.

В прекрасния роман на Ник Хорнби *Кажете ми Маркър* и в едноименния филм по този роман се разкрива едно друго измерение на послушанието, свързано с мотивацията на детето *да достави удоволствие на родителя*. Единадесетгодишният Маркър живее с майка си. Той е много симпатично и добро дете, с чувство за хумор. Но Маркър не се противопоставя на майка си, когато го облича в смешни дрехи, които го правят чудноват; когато го кара да не се храни с месо, защото според нея е най-правилно да си вегетарианец и така нататък. Всички следи от странните схващания на странната майка на Маркър върху начина, по който той изглежда, го правят сигурен обект на тормоз и изолация в училище. Човек би си задал въпроса защо това момче безропотно понася всичко това. Маркър не е нито дебилен, нито безволев, нито луд. Маркър е просто ужасно уплашен, че неговата депресивна майка може отново да

посегне на живота си. Той не само не ѝ се противопоставя, а непрекъснато се чуди, как да ѝ достави удоволствие, как да я направи щастлива, как да ѝ угоди. И както му казва в края на романа Уил (млад безделник, с когото Маркърс се сприятелява): *Това не е твоя работа, Маркърс. Ти не можеш да направиш майка си щастлива, ако тя самата не пожелае това.* Да направи майка си, която всъщност е жена, щастлива, не е на Маркърс, не е на сина. Подобна гледна точка, може да бъде отпадна, за да разберем много поведения на детето, които на пръв поглед изглеждат парадоксални.

Ето, например *Приказката за есента*, която ми разказа един мой шестгодишен пациент. *Когато е есен, дърветата са окапали. Есен. След това зима се получава. Но това няма значение и то никакво. Послушанието само има значение. Не е важно какво искаш, а е важно какво трябва! Мама, тате, баба, дядо, леля казват какво трябва. И госпожите даже ти казват какво да правиш. Важно е това, което мама и тате казват.*

Четейки тази така наречена *Приказка за есента*, можем да предположим, че това е едно послушно, подчинено дете, едва ли не парализирано от волята на възрастните. Защо тогава, беше насочено към консултация с психолог от детската градина, поради това че не може да се задържа на едно място, пречи на останалите, не проявява интерес към нищо и към никого и т.н., и т.н. С други думи *хиперактивно*. Защото, смазано под натиска на този жесток Свръх-Аз, който постоянно изисква от него да е послушно, това дете няма мира. То не може да облече в смисъл и значение този натиск, който се стоварва върху него и затова *се спасява* като изпълва цялото пространство със своите непрестанни движения и действия без особена цел. Щом за него се отвори *свободното пространство* на срещите с психоаналитика, който го следва като загадка, която може да бъде разгадана, без да изисква *да бъде послушно*, т.е. да прави това, което възрастните са си намислили, че трябва да прави, това дете се преобрази. Така наречената му по *научному* хиперактивност изчезна като с магическа пръчка. Появи се, за голямо учудване!, концентрация на вниманието. Момчето започна да разказва приказки, да рисува, да разговаря и впоследствие да слуша онова, което му се говори. А след време започна и да *чува* това, което слуша.

Ще дам и още един пример с послушно дете, което изненадва своята учителка. То също е на 6 години и е от кротките и сговорчиви деца, които не предизвикват постоянно околните, *не изненадват* неприятно

родителите. Един ден следобед то не проявява интерес към предложеното от учителката занимание. Тогава тя го наказва да стои 15 минути на столчето с ръце зад гърба. Когато времето изтича, тя му казва: *Достатъчно, вече можеш да играеш.* За нейна най-голяма изненада, малкият човек продължава да стои, без да променя позата си и без да говори. Тя пак го приканва. Никаква реакция от отсрещната страна. Учителката започва леко да се притеснява. Минава половин час, после един час. Учителката започва сериозно да се притеснява. В крайна сметка, момчето стои така до 17.30 часа, когато майка му идва да го вземе. Няма нужда да прави нищо повече. Ужасената учителка сама разказва за случилото се на майката. Следва разговор за наказанията на послушните (а защо не и на непослушните деца). Ползата: това дете никога повече не бива наказвано, докато е в детската градина.

Обобщавайки въпросите: Защо едно дете, в чиято приказка се казва *че послушанието е най-важното* е хиперактивно и от детската градина го изпращат на *психолог*, а послушното дете, което по принцип не създава проблеми, успява да прояви желязна воля и да разтревожи много учителката си, когато тя решава да го накаже?

Защото едно дете, което бива насърчавано от родителите в своите прояви на самостоятелност и инициативност, знае своите граници и може да казва по различни начини *не*, когато другите не спазват тези граници. Такова дете изпитва доверие в себе си и в родителите си. Неговият първи друг, а най-често това е майката, не е била капризна в присъствието и изискванията си към него. Таня Димитрова, която сега работи в болница, споделя, че много се ядосва, когато майките казват на 2-3 годишните си деца: *Не плачи, не се глези*, когато им правят повече или по-малко болезнени манипулации. Ако една майка има навика да гушка и целува детето си, а в момент, в който то е изплашено и го боли, му заповядва *да не се глези*, детето я възприема като капризен друг. Ако веднъж родителят е спокоен и толерантен, а друг път наказва детето, без да се опита да разбере какво мотивира поведението му, без да го изслуша, това го прави *капризен друг*. Много често необяснимите прояви на децата, които могат да се интерпретират като непослушание, всъщност са единственият начин, по който детето може да *каже* и да *покаже* нещо на родителите си и на възрастните, които иначе нито го чуват, нито го разбират. Изправено пред капризната воля на другия, детето изпитва тревога, стигаща понякога до ужас. Тогава то е подложено на насилствен избор, т.е. то няма нито право

на глас, нито на избор. Решенията, които намира в безизходицата си могат да варират от оригинални до парадоксални, от забавни до заплашителни, от рисковани до самоунищожителни.

Децата са различни, намират различни решения, слушат по различен начин, съпротивляват се по различен начин. Едно дете може да бъде едновременно послушно и забавно, да слуша другите и да се забавлява. Такова дете знае със сигурност, че има тяло, което е лично и неприкосновено, различно от тялото на другия. Такова дете може да се спре и да чуе, защото то самото бива изслушвано. Такова дете е самостоятелно и инициативно, а това означава, че то има сигурността и увереността, че не е необходимо през цялото време и с цената на всичко да доставя удоволствие на родителите и възрастните. Такова дете е малък изследовател, то е любознателно и любопитно; живо човешко същество, а не дресирано куче. С него може да се разбереш с помощта на езика, въпреки и дори поради недоразуменията. Защото именно в недоразуменията между детето и възрастния много често се ражда истината, която дава посока на отношенията, основаващи се на взаимно уважение и зачитане мнението и неприкосновеността на всяка от страните в този процес, наричан *възпитание*.

ЗА АВТОРИТЕ:

Весела Банова - клиничен психолог, психоаналитик, доктор по социология, Председател на Българско общество за лаканианска психоанализа, Председател на Национална мрежа за децата, Зам. председател на Българска асоциация по психотерапия.

д-р Любомир Жупунов - лекар педиатър, председател на сдружение: "Дете и пространство"

Ангелина Даскалова - клиничен психолог, член на Българско общество за лаканианска психоанализа

Теодора Павлова - клиничен психолог, член на Българско общество за лаканианска психоанализа

Блага Банова - психолог

Доника Боримечкова- Балабанова - психолог, педагог, член на Българско общество за лаканианска психоанализа

Сборник с текстове: предназначен за родители на деца от предучилищна възраст, учители и професионалисти, които работят в детските градини и в социални услуги за деца

КАК ДА СЛУЩАМЕ, РАЗГОВАРЯМЕ И ИГРАЕМ С ДЕТЕТО

ЗА КОНТАКТИ:

Сдружение "ДЕТЕ И ПРОСТРАНСТВО"

София 1680

бул. "Гоце Делчев", бл.32, вх.А, ет.1, ап.1

Телефон / факс: 02/9584959

e-mail: child.space@abv.bg

www.childandspace.com